

S/O
808.04912
K 39a

अथअलंकारशेखरः प्रारभ्यते

अ० शे०

१

श्रीगणेशायनमः ॥ प्राणं कृशोदरीणां राधानयनान्तसर्वस्वम् तेजस्तमालनीलेशरणागतवज्रपञ्जरम्बन्धे ॥१॥ स्वप्रकाशचिदानन्द
मयायपरमात्मने अविद्यानिविडध्वान्तभास्करायनमोन्वहम् ॥२॥ ग्रन्थाः काव्यकृतांहितायविहितायेसप्तपूर्वमयातेतर्क्कार्णवसं
प्लवक्षसनिभिः शक्याः परं वेदितुम् इत्यालोच्य हृदामदालसवधूपादारविन्दकणन्मञ्जीरध्वनिमञ्जुलौयमधुना प्रस्तूयते प्रक्र
मः ॥३॥ आसीत्प्रत्यर्थिष्ट श्वारमराकमलिनीवन्दहेमन्तमासः कीर्तिभाजत्सुशर्मान्वयकुमुदवनीयामिनीजीवनाथः राजद्राजन्यग
जीमुकुटमणिगणप्रोल्लसत्यादपीठः प्रोद्यत्साम्राज्यलक्ष्मीशिथिलितनहुषोरामचन्द्रौवनीन्द्रः ॥४॥ मित्राणि प्रतिपालयैस्त्रिजगतीं
कीर्तिन्दुनाद्वादयन् शशूणाहृदयं प्रतापदहनैरात्रिदिवज्वालयन् सर्वस्वेन कृतार्थयन् द्विजगणान् देवान् मरैस्तोषयन्नेषपौढमनाश्चि
रायसुभुजे सप्तार्णवां मेदिनीम् ॥५॥ सूत्रामोहामदिल्लीपरिवृढविलसत्काविलसोणिभर्त्रोः प्रक्रान्ते पौढयुद्धे समदलयदसौ कोटिशो
वैरिवीरान् पञ्चान्मासास्थिमेदः कलुषितवसुधां प्रोभयतां श्वाकलय्य द्यायातान्वैरिवर्गान् दिवमपि सहसा जेतुं कामो जगाम ॥६॥ क्षीरा
मोधेः शशीवश्रुतिरिव दनाद्देधसोरामचन्द्रादस्मादुद्यत्प्रतापः समजनि सुमना धर्मचन्द्रो नरेन्द्रः यस्याद्यापि प्रसन्नस्मितसुभग

मुखाः स्विद्यदज्वत्कपोलरोमाज्ज्वस्तंभभव्यास्त्रिदशयुवतयोहन्तगायन्तिकीर्तीः ॥ ७ ॥ निःक्रान्तंसदनादुदैक्षिभगवानम्भोजिनीक्लृ
भस्तेवाताः परिशीलिताः कमलिनीसौरभ्यमेदस्विनः विश्रान्तगिरिकाननेषु निविडच्छायेषु भाग्योदयादित्यंस्मेरमुखाः स्तुवन्ति विप
दं यद्वैरिवामभुवः ॥ ८ ॥ प्रत्यर्थिभूपतिपरिग्रहराज्यलक्ष्मीधम्मिल्लमाल्यसुरभीकृतपाणिपद्मः तस्मादजायतसमस्तगुणाभिरामो मा
णिक्यचन्द्र इति राजकचक्रशक्रः ॥ ९ ॥ काव्यालंकारपारंगममतिरखिलस्माभृतांचक्रवर्ती सर्वेषामस्तु काव्येमतिरतिनिपुणे त्यागये सन्नि
वेश्य वेदान्तन्यायविद्यापरिचयचतुरंकेशवं सन्नियुज्य श्रीमन्माणिक्यचन्द्रः सिति पतितिलको ग्रंथमेनं विधत्ते ॥ १० ॥ बहुदोषोऽपि
विदोषः क्रियते सुजनेन वाण्डवहरिणा गुणवदपि निर्गुणायति दुर्जनतो मूषिकात इव पुस्तम् ॥ ११ ॥ परोद्देशे परानन्दे खलसज्जन
यो द्वयोः स्वभाव एव शरणम्विषयीयूषयोरिव ॥ १२ ॥ अलंकारविद्यासूत्रकारो भगवान् शोद्धो दनिः परमकारुणिकः स्वशास्त्रे प्रवर्त
यिष्यन्प्रथमं काव्यस्वरूपमाह ॥ काव्यं रसादिमहाक्यं श्रुतं सुखविशेषकृत् आदिपदेनालंकारपरिग्रहः ॥ तथा च ॥ तदुभयान्यतर
वत्वं बालक्षणम् अन्यतरवत्वं च तदन्यान्यत्वम् सुखविशेषसाधनं बालक्षणम् समुदायार्थं शून्येऽपि तदुभयमस्त्येवेति वृद्धः अह

अ०शे०

२

एद्वारातद्धेतुशब्देऽतिव्याप्रेराहश्रुतमितिसदितिशेषः सुखेर्वैजात्यंसर्वानुभवसिद्धमेव ॥ केचित्तु ॥ तददोषौशब्दार्थोसगुणावन
लंकृतीपुनः क्वापीत्याहुः रसप्रतिपत्तिगुणद्वारासुखविशेषसाधनंकाव्यमित्यपरे केचित्तुपदावलीकाव्यम् नतुनिर्दोषगुणवदा
दिक्काव्यदोषाणामपरिगणनापत्तेः नचदोषाभावघटितकाव्यत्वज्ञानार्थमेवप्रतियोगिपरिगणनमितिवाच्यम् तवैतत्काव्यंदुष्ट
मित्यनुद्धावनापत्तेः इदंकाव्यमेवनेत्यभिधानस्यैवोचितत्वादित्याहुः तन्नतवायंहेतुराभासइतिवदुपपत्तेः व्याप्तिविशिष्टपक्षध
र्मस्यैवहेतुत्वात्तन्नचहेतुत्वेनाभिमतइतिवाच्यमतुल्यत्वादिति वस्तुतस्तुकाव्यंएथगेवयन्नदोषेगुणादिचिन्तानहि दुष्टंशरीरंशरीर
मेवनभवतीत्यन्मे कीर्त्यादिरूपफलसाधनतातुविशिष्टस्य ॥ यदाह ॥ साधुशब्दार्थसन्दर्भगुणालंकारभूषितं स्फुटरीतिरसोपेतंका
व्यंकुर्वीतकीर्तये ॥ आहुश्च ॥ निर्दोषगुणवत्काव्यमलंकारैरलङ्कृतम् रसान्वितंकविः कुर्वन्प्रीतिर्कीर्तिचविंदति प्रवृत्तौपयिकंफल
माह हितायसुकविः कुर्यात् सुकवेरेवहितमन्यंस्पतुप्रतिकूलमितितन्न ॥ तदुक्तंच ॥ गौर्गोः कामदुघासम्पक्प्रयुक्तास्मर्यते
बुधैः दुः प्रयुक्ताः पुनर्गोत्वंप्रयोक्तुस्सैवसंशति श्लाघ्यः पामरपरिषदिकवयतिदोलीककर्तापि यस्मैस्पृहयतिविद्वान्स्तत्का

व्यंकाव्यमित्याहुः अर्थः कृतार्थयत्येके घटना पटवः परे उभयत्र प्रवीणा ये तस्यैव कवयो मताः ॥ हितमाह श्रीपादः ॥ लाभः पूजा
ख्यातिर्द्धर्मः कामश्च मोक्षश्च दृष्टानिष्टप्राप्तित्यागो ज्ञानं फलानि काव्यस्य दृष्टेति गोचरं न्यायात् ॥ आहुश्च ॥ काव्यं यशसैर्युक्ते व्यव
हारविदेशिवेतरसतये सद्यः परनिर्वृतये कान्ता संमिततपोपदेशयुजे ॥ वृद्धास्तु ॥ श्रोतॄणां द्वाग्महानन्दः सः स्वस्मिन्नाभिमानिकः
तत्कालफलमेतावत्कमात्कीर्तिधनादिकं नन्वेवं सर्वः सुकविरेव स्यात् अत आह तद्धेतुः प्रतिभादिकम् ॥ तदाह ॥ प्रतिभाका
रणं तस्य व्युत्पत्तिस्तु विभूषणम् भृशोत्पत्तिरुदभ्यासः काव्यस्यैषा व्यवस्थितिः व्युत्पत्तिर्नानातन्त्रज्ञानम् ॥ आहुश्च ॥ शक्तिर्निपु
णता लोकांशस्त्रकाव्याद्यवेक्षणात् काव्यज्ञशिक्षयाभ्यास इति हेतुस्तदुद्भवे शक्तिः पुण्यविशेषः स एव प्रतिभेत्युच्यते व्युत्प
त्तिः शक्तिरभ्यासस्त्रितयं काव्यसाधनमित्यपि ॥ श्रीपादस्तु ॥ परिशीलितकाव्यवर्त्मनां कविसंसर्गविशुद्धचेतसां परिभावयता
मनुसर्गं कवितापाणितले निषीदति नैसर्गिकी च प्रतिभाश्रुतं च बहुनिर्मलम् अमन्दश्वाभियोगोऽस्याः कारणं काव्यसंपदः
मनः प्रसक्तिः प्रतिभाप्रातः कालेभियोगिता अनेकशास्त्रदर्शित्वमित्यर्था लोकाहेतवः द्वित्रिकोष परिज्ञानं द्वित्रिव्याकर

३०.शे.

३

गजता रुन्देविद्याप्रवीणत्वंकाव्येवश्यमपेक्षते आदिपदात्प्रकारपरिज्ञानम् तथाहिसाखल्वेषाभारतीसुरसरिदिवसहस्रमु
ख्यपिसंक्षेपेणचतुर्द्धाप्रवर्तते तदाहुः संस्कृतंप्राकृतंचैवपैशाचीमागधीतथा विद्याश्रवतस्त्रयैताः संक्षेपात्काव्यवर्त्मनः दे
वाद्याः संस्कृतंप्राहुः प्राकृतंकिन्नरादयः पैशाचींचपिशाचाद्यामागधीहीनजातयः चतसृष्वपिमूर्द्धन्यंसंस्कृतंमुनयोविदुः गद्यं
पद्यंचमिश्रंचतस्त्रिधैवव्यवस्थितम् गद्यमुत्कलिकाप्रायेपद्यगंधीतिचद्विधा तत्रापिपद्यंतदपिवृत्तकंवर्णमात्रयोः समवैषम्य
भेदेनतदानेत्यायकल्पते दण्डिनस्तु॥तदेतद्वद्वयंभूयः संस्कृतंप्राकृतंतथा अपभ्रंशश्चमिश्रंचेत्याहुरार्याश्चतुर्विधम् प्राकृ
तंतज्ज्ञतत्तुल्यदेश्यादिकमनेकधा अपभ्रंशश्चयच्छुद्धंतद्देशेषुभाषितम् संस्कृतंसर्गबंधादिप्राकृतंस्कन्धकादिकम् आसा
रदित्वपभ्रंशोनाटकादितुमिश्रकम् यथामतिथयाशक्तियथोचित्यंयथारति कवेः पात्रस्यचैतासांप्रयोगउपपद्यते॥इत्यलंकारशे
खरेउपक्रमरत्नेकाव्यस्वरूपफलकारणमरीचिः ॥ शरीरिकल्पस्यकाव्यस्वरूपान्तरमाह ॥रीतिरुक्तिस्तथा मुद्रावृत्तिः काव्यस्य
जीवितम् त्रिविधस्यापिदोषास्तुत्याज्याः श्लाघ्याद्वयेगुणाः अलङ्कारस्तुशोभायैरसआत्मापरेमनः द्वयइतिशब्दार्थभेदान्नितयान्वयि

परेरसदोषाभाषानुकूलवर्णादयः तत्रतत्तद्रसोपकारिण्यस्तत्तद्देशसमुद्रवाः पद्येषुरीतयोगोडीवैदर्भीमागधीतथा तदेतत्पल्लवय
न्ति॥श्रीपादाः॥गोडीसमासभूयस्त्वाद्द्वैदर्भीचतदल्पतः अनयोः सङ्करोयस्तुमागधीसातिविस्तरा गोडीयैः प्रथमामध्यावैदर्भैर्मैथि
लैस्तथा अन्येस्तुचरमारीतिः स्वभावादेवसेव्यते॥तत्रगोडीयथा॥उन्मीलन्मधुगन्धलुब्धमधुपव्याधूतचूतांकुरक्रीडत्कोकिलकाक
लीकलकलैरुद्गीर्णकर्णज्वराः नीयन्तेपथिकैः कथंकथमपिध्यानावधानक्षणप्राप्तप्राणसमासमागमरसोल्लासैरमीवासराः॥वैद
र्भीयथा॥मनीषिताः सन्तिगृहेषुदेवतास्तपः क्ववत्सेक्वचतावर्कवपुः पदंसहेतभमरस्यपेलवंशिरीषपुष्पं न पुनः पतन्निणः॥मा
गधीयथा॥पाणोपद्मधिया मधूककुसुमभ्रान्त्पापुनर्गण्डयोर्नीलेन्दीवरशङ्कुः पानयनयोर्वन्धूकबुध्याधरे लीपन्तेकवरीषुवान्धवजन
व्यामोहजातस्रहादुर्वारामधुष्पः कियन्तितरुणिस्थानानिरक्षिष्यसि इयंचवहुधाविस्तृतमन्यत्र॥भोजराजस्तु॥शस्ताविदग्धगोष्ठीषुवै
दर्भीरीतिरुत्तमा मागधीमध्यमागोडी गोडस्त्रीकलहायते॥यदाह॥ब्रह्मन्विज्ञापयामित्वांस्वाधिकारजिहासया ॥गोडस्त्यजतुवागा
ममन्यावास्तुसरस्वती॥उर्त्तिविभजते ॥लोकच्छेकार्भकोन्मतभेदादुक्तिश्चतुर्विधा॥तत्रलोकोक्तिः ॥शापान्तोमेभुजगशयनादुत्थि

अ०शे०

४

तेशाङ्गि-पाणौशेषान्मासान्गमयचतुरोलोचनेमीलपित्वा पञ्चादावाविरहगुणितं तमात्माभिलाषंनिर्व्वेस्यावः परिणतशरच्चन्द्रि
कासुसपासु ॥ छेकोविदग्धस्तस्योक्तिर्यथा ॥ येतिदीर्घासिताक्षस्यविलासचलितभ्रुवः कान्तामुखस्यावशगस्तस्मैनृपशवेनमः
॥ अन्ननृपशवद्वृत्तिः ॥ अर्भकोक्तिर्यथा ॥ सकिंस्वर्गतरोः कोपियस्यपुष्पनिशाकरः मातः स्तेकीदृशावृक्षायेषामुक्ताफलंफल
म् अन्नपुष्पनिशाकरः फलंमुक्ताफलमिति ॥ उन्मत्तोक्तिर्यथा ॥ क्वाकार्येशशलक्ष्मणः क्वचकुलंभूयोपिदृश्येतसादोषाणां प्रशमाय
नः शुतमहोकोपेपिकान्तंमुखम् किंवक्ष्यन्त्यपकल्मषाः कृतधियः स्वप्नेपिसादुर्लभाचेतः स्वास्थ्यमुपैहिकः खलुयुवाधन्यो धरंधास्य
ति अन्नविरहोन्मत्तस्यै वममिधानं विन्यासविशेषवशाद्यत्राभिप्रायविशेषलाभेनमुदोहर्षस्योत्पत्तिः सामुद्रा ॥ तामिदानींविभजते
मुद्रापदस्यवाक्यस्यविभक्तेर्वचनस्यच ॥ तत्रपदमुद्रायथा ॥ निर्माल्यंनयनश्रियः कुवलयंवत्कस्यदासः सशीभूयुग्मस्यसनाभिम
न्मथधनुर्ज्योत्स्नास्मितस्यांचलम् संगीतस्यचमत्तकोकिलरुत्तान्मुच्छिष्टमेणीदृशः सर्वाकारमहोविधेः परिणतंविज्ञानशिल्पंचिरा
त् अन्ननिर्माल्यादिपदानांगौणवृत्त्याऽभिप्रायविशेषान्मुत्प्रदायिता ॥ वाक्यमुद्रायथा ॥ रामेतदन्तवसतौकुशतल्पशापिन्यद्यापिना

मभवतो भगवन्ननास्या स्मृत्वा तदेहिसगरं च भगीरथं च दृष्ट्वा यवाममधनुश्च शिलीमुखं च अत्र सगरं च भगीरथं चेत्यादि वाक्यस्य प्रा-
गुपकाराभिप्रायेण दृष्ट्वा यावदपकारसामर्थ्याभिप्रायेण निवेशनान्मुत्पदायिता ॥ विभक्तिमुद्रायथा ॥ श्रियं प्रदुग्धे विपदो रुणद्वियशो
सि स्रुतेऽ विनयं प्रमार्ष्टि संस्कारशेचेन परंपुनीते शुद्धाहिवुद्धिः किल कामधेनुः अत्र प्रदुग्ध इत्यादिति द्वि- भक्तीनां द्वयोर्द्विकर्मयोर्निवेश
नान्मंगल्यामंगल्या र्थकानामपि मंगल्यस्यैवाभिप्रायवशाद्विभक्तिमुद्रा ॥ वचनमुद्रायथा ॥ विश्वं भरा भगवती भवती मसूतरा
जा प्रजापति समोजनकः पिता ते तेषां वधूस्त्वमसिनन्दिनि पार्थिवानां येषां गृहेषु सविता च गुरुर्वयं च अत्र वयमिति वचनेन सवितु
रहं महानित्यभिप्रायाद्वचनमुद्रा प्रयोजने यथेतासां रसमैत्री च विस्तरः तथा लंकारसर्वस्वे सप्रपंचमदर्शयम् इत्यलंकारशेषरउप
क्रमरत्नेरीत्यादिवहिरंगत्रयमरीचिः ॥ अथ वृत्तिं विभजते ॥ पदानां वृत्तयस्ति स्त्रः तिस्रो वृत्तयः पदानां भवन्ति शक्तिर्लक्षणा व्यंजना चे-
तितत्र शक्तिरीश्वरेच्छाया संकेत इत्युच्यते सापदेषु प्रसिद्धैव ॥ सा च ॥ कोशव्याकरणा प्रोक्तिवाक्यशेषोपमादितः प्रसिद्धपदसंबन्धाद्वाव
हारश्च युज्यते लक्षणा शक्यसम्बन्धः सा च तात्पर्यानुपपत्त्या मुख्यार्थानुपपत्त्या वा प्रवर्तते ॥ यथा ॥ निर्माल्यं नयनश्रिय इत्यादौ निर्माल्यदा

अ०शे०

५

सादिपदे॥तृतीयावृत्तिर्व्यजनायथा॥निःशेषच्युतचंदनंस्तनतटंनिर्मृष्टरागोधरोनेत्रेदूरमनज्जनेपुलकितातन्वीतवेयंतनुः मिथ्यावा
दिनिदूतिवांधवजनस्याज्ञातपीडागमेवापींस्नातुमितोगतास्मिन्पुनस्तस्याधमस्यान्तिकम् अन्नाधमपदेनरंतुंगतासीतिव्यज्यते ननुर
विरस्तंगतइत्यादौतान्येवपदानिकथंश्रोतृणांविचित्रबुद्धीरुत्यादयंतीत्यतआह विचित्रसहकारिणाम् तदेवहिपदेस्वरससमभिव्या
हारप्रकरणतात्पर्यज्ञानादिरूपसहकारिभेदात्तत्तद्वियमुत्पादयति दण्ड इवगवाभ्यजनघटौ ननुशक्यादिकमानुपूर्वीविशेषवि
शिष्टवर्णसमुदायेतत्कथमेकदेशस्यबोधकता॥अतआह॥स्वभाववैचित्र्यजुषाम् विचित्रस्वभावानिखलुपदानिभवन्ति क्वचिदे
कदेशस्याद्यस्यबोधकता यथाभीमसेनवलदेवादिपदादौ॥क्वचिच्चरमस्ययथा॥मतंगजवसुंधराधराधरपदादौ साचतत्तत्पदस्म
रणेनप्रकारान्तरेणचेत्यन्यदेतत् किंचकर्णावतंसपदवत् शक्यतावच्छेदकस्यष्टगुणादानेनापिनपौनरुक्त्यंभवतियथा करिवृं
हितमयूरकेकादौक्वचित्॥शक्यस्यापियथा॥उदयाचलकारागृहादौ उदयपदस्यपूर्वाचलेकारापदस्यवन्दिगृहेशक्यत्वात् किंच प
रस्परविरुद्धतयातिरस्कृततृतीयकोटिकमिवान्यतरप्रतिक्षेपेपरस्यैवलाभंजनयति॥यथा॥शीतेतरानुष्मकराहिमांशः इत्यादौ अपं

सु लानांधुरिकीर्तनीयासनन्दिनीस्तन्यमनिन्दितात्मा इत्यादौ प्रकर्षलाभवदित्यवध्येयम् किञ्चित्पदमनपेक्षरूढिकम् ॥ यथा ॥ सिंहद
वापट्टिपदं नृसिंह इत्यादौ किञ्चिच्चानपेक्षयौगिकम् ॥ यथा ॥ क्षीराम्बोधेरित्यादौ अन्यथाऽनन्वयापत्तिः किञ्च वामनयनावामोरुरिति
भवति न तु वामवदनावामपाणिरिति सर्वे चेदं क्वचिदेकपदे अत उक्तं स्वभावेति तत्किं यत् व्यञ्जनापि पदमान्न रूतिरेव नेत्यत आह ॥
व्यञ्जनार्थत्रयेपि च शक्यलक्ष्यव्यङ्ग्यात्मक इत्यर्थः ॥ शक्यार्थस्य व्यञ्जकता यथा ॥ अवलोकय निष्पन्दे विशिनी पत्रे बको भाति निर्म
लमरक्तभाजनोपरिस्थितो विमलशंखशुक्तिरिव अत्र निष्पन्दशब्दस्यार्थेन क्रियाविरहेण वकगतमाश्वस्तत्वं व्यज्यते ॥ लक्ष्यार्थस्य य
था ॥ मुखं विकसितस्मितं वशितवक्त्रिमप्रेक्षितं समुच्छलितविभ्रमागतिरपास्तसंस्थामतिः उरो मुकुलितस्तनं जघनमंसवंधोऽदुरवतै
न्दुवदनातनौतरुणिमो गदमो मोदते अत्र विकासः पुष्पधर्मो मुखेनुपपन्न इति लक्षितेन प्रसृतत्वेन लोकोत्तररमणीयतात्मकातिशयो
व्यज्यते ॥ एवमग्रेपि व्यंग्यार्थस्य यथा ॥ अवलोकय इत्यादावेव व्यंग्येनाश्वस्तत्वेन देशस्य संकेतयोग्यत्वं व्यज्यते ॥ त्रिविधस्यापीति ॥ उत्त
ममध्यमाधमात्मकस्य तत्र वाच्यनिरूपितव्यंग्यप्रकर्षाधारत्वमुत्तमत्वम् ॥ यथा ॥ निःशेषच्युतचन्दनमित्यादौ वाच्यापेक्षया व्यंग्यार्थ

अ०शे

६

एवमृष्टिचिचमत्कारविशेषमारोहति वाच्यनिरूपितव्यंग्यप्रकर्षानाधारत्वंमध्यमत्वम्॥यथा॥ग्रामतरुणंतरुण्यानववज्जुलमंजरी
सनाथकरपश्यन्त्याभवतिमुहुर्नितरंमलिनामुखच्छाया अत्रवज्जुलकुञ्जेदत्तसंकेतातरुणीनगतेतिव्यज्यते तच्चगुणीभूतंतदपेक्षया
वाच्यस्यैवचमत्कारित्वात् चमत्कृतिहेतुव्यंग्यरहितत्वमध्यमत्वम्॥यथा॥वन्दामहेमहेशानचण्डकोदण्डखण्डनम् जानकीहृदयानं
दचन्दर्नरघुनंदनम् अग्रव्यंग्यः कौप्यर्थस्तादृशोनास्तिअत्रसर्वत्रवक्तुरेवतात्पर्यनियामकम् तज्ज्ञानमेवबोधोपयोगितदभावधम
मित्युच्यते प्रपञ्चितंचेदमयैववाक्यरत्ने ननुव्यंजनावृत्त्यंतरमित्यत्रकिंमानमिति॥उच्यते॥भद्रात्मनोदुरधिरोहतनोर्विशालवंशोन्मते
कृतशिलीमुखसंग्रहस्य यस्यानुपप्लुतगतेः परवारणस्पदानांनुसेकसुभगः सततंकरोभूत् अत्रप्रकरणेनभद्रात्मनइत्यादिपदानांश्रित
दन्वययोग्येचार्थःभिधानियन्त्रणेपिगजस्यतदन्वययोग्यस्यचार्थस्यव्यञ्जनयैवप्रतीतिः वस्तुतस्तुअद्याभ्यचिरंसाधोनिः शंकमिहसंच
र रेवाकुंजैर्मृगेंद्रेणसदृष्टश्चाद्यघातितःअत्रभिस्तुर्कंप्रत्येवंवदंत्याःप्रतिवेशिनेप्रतिनिः शंकरत्यभिधानंस्फुटंइति किंचरेवाकुंजस्परतस्या
नर्त्यलभ्यते सिंहबुद्ध्यापरेणनगन्तव्यम् सिंहस्तुवस्तुगत्यानास्त्येष तदेतद्व्यञ्जनांविनाप्रकारांतरेणलब्धव्यमित्याशंकैवनास्तीति॥इत्य

लेकारशेखरेउपक्रमरत्नेरुत्तिमरीचिः॥दोषःसर्वात्मनात्पाज्योरसहानिकरोहिसः अन्योगुणोस्तुवामास्तुमहान्निर्दोषतागुणः॥दण्डाच॥त
रत्नमपिनोपेक्ष्यकाव्येदुष्टं कथंचन स्यादपुस्तुन्दरमपिश्चित्रेणैकेनदुर्भगम् दोषत्वंचरसोत्पत्तिप्रतिबन्धकत्वम् रसकारणीभूताभाव
प्रतिषेगियथार्थज्ञानविषयत्वमितियावत्॥अत्रप्रथमंपददोषानाह॥कष्टप्रयुक्तसंदिग्धव्यर्थोऽस्तीलाप्रतीतकाः असाध्ववाचकौदोषाः
पदेष्टवेवभाषिताः॥कष्टंश्रुतिकटुयथा॥वर्हिनिर्द्वादनाहंस्मिन्कालेजीमूतमालिनि आलिङ्गितस्ततन्वद्भ्याकार्त्तार्थ्यलभर्ताचिरात् अत्रव
र्हिनिर्द्वादकार्त्तार्थ्यादिशब्दाः॥अप्रयुक्तम्॥तथाग्नातमपिकविभिर्नादृतम्॥यथा॥यतोऽयंदारुणाचारो नहन्ति सुरनिम्नगाम् अतोमन्ये
दैवतोऽपिशाबोराक्षसोऽथवा अत्रहंतीतिगमनेदेवतशब्दः पुंसिकविभिर्नप्रयुक्तः॥संदिग्धम्॥सन्देहजनकम्॥यथा॥अपिधानेनहेवस्त
किमर्थमिहवर्तसे आरादेवास्तिसप्रायोपतस्तेभयमुत्थितम्॥अत्रापिधानाराच्छब्दोऽव्यर्थम्॥प्रकृतार्थानुपयुक्तम्॥यथा॥विभर्ति
यश्चदेहोर्द्धेप्रियामिन्दुं हिमूर्द्धनि सवैदेवः खलुत्वान्तुपुनातुमदनान्तकः अत्रचहिवैखलुतुशब्दाः अस्तीलमोज्ज्वल्यभाववत् तदपि
त्रिविधम् अमंगलव्रीडाजुगप्साभेदात्॥क्रमेणोदाहरणम्॥विनाशान्मारुतेस्तस्यसुमरुत्ताधानोपिसन् नासाग्रेणससुग्रीवोवायुत्यज

अ०शे०

७

सिकेवलम् अत्रविनाशसाधनवायुशब्दाः ॥अप्रतीतम् ॥ स्वशास्त्रमात्रप्रसिद्धम् ॥ यथा ॥ त्रुटौविश्रान्तिरित्येकेपीलावस्तीतिचापरे
त्वन्मध्यमाणिमातन्विनकेनापिविभाव्यते ॥ अत्रत्रुटिपीलुशब्दो ॥ असाधुअनुशासनविरुद्धम् ॥ यथा ॥ शातोदरिकथंकारंमानमेत
द्विकीर्षसि मानिनीमानदलनोविजयत्येषचन्द्रमाः ॥ अत्रमानमेतद्विजयतीतिअवाचकम् ॥ प्रकृतार्थाशक्तम् ॥ यथा ॥ भूयोमन्त
द्विरदगमनोहारकेयूरयुक्तापीनोत्तुङ्गस्तनभरनमन्मध्यभागाभिरामाम् स्मेरोदंचन्नवकिसलयस्यर्द्धिताम्नाथरौर्ध्वीलक्ष्मीमक्षिस्फु
रितवदनामन्वहंसंस्मरामि अत्रलक्ष्मीपदमङ्गनायाः ग्राम्यंत्ववाचकाश्लीलान्यतरान्तर्भावान्नष्टयगिति ॥ इत्यलंकारशेखरेदोष
रत्नेपददोषमरीचिः ॥ अथेदानींसाधारणान्वाक्यदोषानाह न्यूनंविसंधिव्याकीर्णसमाप्तपुनरास्तकम् भग्नक्रमयतिछन्दोवाक्य
गर्भमरीतिमत् अविमृष्टविधेयांशसमुदायार्थवर्जितम् विरुद्धमतिकृद्वाक्येदोषाद्वादशकीर्तिताः तत्रन्यूनमन्वयबोधप्रयोज
कपदशून्यम् ॥ यथा ॥ तथाभूतोदृष्टानृपसदसिपांचालतनयावनेव्याधैस्तार्द्धसुचिरमुषितंवल्लकलधरैः विरादस्यावासेस्थितम
नुचितारंभनिभृतंगुरुः खेदंस्विन्नेभजति^मयिनाद्यापिकुरुषु अत्रस्थितमित्यनेतरमस्माभिरिति खिन्नइत्यस्मात्पूर्वमित्यमिति

चदातुमर्हति॥विसंधिः सन्धिविरहोविरुद्धसंधिश्च॥आद्योपिद्विविधः॥रेच्छिकः प्रगृह्यादिनिवन्धनश्चरेच्छिकस्तत्कृदपिदोषः मेघानि
लेनअमुमारतस्मिन्नद्रिकाननेपादपाउत्तमाउच्चाद्दानीमेवपातिताः॥चरमश्चतुर्विधः॥अश्लीलंकष्टउत्त्वप्राप्तविसर्गोलुप्तविसर्गश्च॥ऋ
मेणोदाहरणानि॥ववुरिन्दीवरश्रेणिवान्धव्ययत्रवायवः मञ्जर्युद्धमगर्भसौतर्वाल्पुर्वीविधूयते धीरोविनीतोनिपुणोवराकारोनृपोऽसः
यस्पभृत्पावलोत्सिक्ताभक्तावुद्धिप्रभाविताः व्याकीर्णव्यवहितान्वयम्॥यथा॥मसृणचरणपातंगम्यतांभूःसदर्भीविरचयसिचय्यतेमू
र्द्धिघर्भीःकठोरः तदितिजनकपुत्रीलोचनैरश्रुपूर्णैः पथिपथिकवधूभिर्वीक्षिताशिक्षिताच॥अन्नतद्गम्यताम्॥तद्विरचयेत्यन्वये तदिति
व्यवहितम्॥समाप्तपुनरात्तकम्॥समाप्तौप्रधानवाक्यार्थबोधेजातेपुनरुपात्तम्॥यथा॥निर्माल्यनयनश्रियइत्यादौचिरादिति॥यथाच॥
क्रेङ्कारः स्मरकार्मुकस्यसुरतक्रीडापिकीनारवोभङ्गारोरतिमञ्जरीमधुलिहंलीलाचकोरध्वनिः तन्व्याकञ्जुलिकापसारणभुजाक्षेपस्व
लत्कङ्कणकाणः प्रेमतनोतुवोनववयोलास्यायवेणुस्वनः अत्रवेणुस्वनइति॥भग्नक्रमंयन्त्रार्थः शब्देवाक्रमेणनास्ति॥उभयंयथा॥तुरङ्ग-
मथमातङ्गं प्रयच्छस्मैमदालसम् कान्तिप्रतापौभवतः सूर्याचन्द्रमसोःसमौ॥भग्नयतिर्यथा॥रामेतद्यन्तवसंतौकुशतल्पशायिन्यद्या

अंशे
८

पित्यादौ अत्रावश्यकोपदशेषयतिर्नास्ति॥भग्नं हृदोयथा॥ततः परमोमित्युक्ताप्रतस्थेमुनिमण्डलम् भगवानपि संप्राप्तः प्रथमोद्दिष्टमाश्र-
मम् अत्रचतुर्थे गौरवे पञ्चमं लघुकर्तुमर्हति यत्राऽपर्यवसितवाक्यमध्ये तदनपेक्षवाक्यान्तरमनुप्रविशति तद्वाक्यगर्भम्॥यथा॥योग्यो
यस्ते पुत्रः सौर्यदशवदनलक्ष्मणेन मया रक्षेन्न यदि शक्तिर्मृत्युवशं नीयते विवशः॥अत्रतृतीयपादगर्भता॥अरीतिमत्॥यांरीतिमुपक्रम्य
प्रवृत्तं तद्भूवत्॥यथा॥गाहन्तां महिषानि पानसलिलं श्वर्द्धैर्मुहुस्ताडितं छायावद्धकदम्बकं मृगकुलं रोमन्थमभ्यस्यतु विश्रब्धैः क्रियतां
वराहपतिभिर्मुस्तासतिः पल्वले विश्रामं लभतामिदं च शिथिलज्यावद्धमस्मद्धनुः अत्रतृतीयपादेन मिहितकर्त्रादरान्तद्भूः॥अवि-
मृष्टविधेयांशम्॥प्राधान्यानिर्दिष्टविधेयकम्॥यथा॥वपुर्विरूपाक्षमलक्ष्यजन्मतादिगम्बरत्वेन निवेदितं वसुवरेषु यद्दालमृगाक्षिमु-
प्यते तदस्ति किं व्यस्तमपि त्रिलोचने अत्रजन्मोद्दिश्य लक्ष्यकम् विधेयम् तच्च समासप्रविष्टतयानप्राधान्येन निर्दिष्टम्॥समुदायार्थवर्जि-
तं यथा॥जरद्भवः कम्बलपादुकाभ्यां द्वारिस्थितो गायति मंगलानि तं ब्राह्मणी पृच्छति पुत्रकामा राजनुमायां लघुनस्य कोर्धः अथ विरुद्ध-
मतिकृतकुवेरस्येव भगवान्भवानीरमणो हरः अकार्यमित्रमैकोसौवासुदेवः किरीटिनः अत्रभवानीरमणाकार्यमित्रशब्दौ विरुद्धमतिं

कुरुतः अत्रासमर्थसमासोद्देशान्तरंगोवर्धनः॥यथा॥प्राक्प्रत्यक्कृषिवीभृतोः परिषदिप्रख्यातसंख्यावतामहापाद्भुततर्ककर्कशतयावि
च्छिद्यविद्यामदम् येकेषुत्कलभूपतैतवसभासंभाविताः पण्डिताः पत्रंश्रीजयदेवपंडितकविस्तन्मूर्द्धि विन्यस्यति॥इत्यलंकारशेखरेवा
गद्गोषमरीचिः अथार्थोद्देशानाह॥अष्टार्थोद्देशाविरसग्राम्यव्याहृतखिन्नताः हीनाधिकासद्वक्ताम्यंदेशदीनांविरोधिच अत्रविरसंप्रस्तुत
रसविरुद्धम्॥यथा॥किंरोदिषिहारवैः सुतमरणशुचंजहीहि किंम्रियसे सफलपयौवनमधुनासममनुरक्तेनसुतनुमया अन्नकरुण
शृङ्गारयोर्महान्विरोधः ग्राम्यमविदग्धोक्तिनिष्पन्नम्॥यथा॥स्वपिम्यद्यानवद्याङ्गिः संप्रत्याप्तस्तवान्तिके मनागूरुद्वयंवालेकुञ्चितसमु
दञ्जयं॥व्याहृतं॥उपात्तविरुद्धम्॥यथा॥विरुणवतीशैलसुतापिभावमङ्गैः स्फुरद्दालकदम्बकल्पैः साचीकृताचारुतरेणतस्यैमुखे
नपर्यस्तविलोचनेन अत्रशैलदुहितृत्वभावप्रकाशनत्वेविरुद्धे एकेनप्रस्तरप्रकृतित्वस्यापरेणविदग्धत्वलाभात्॥खिन्नमपुष्टम्
त्वत्प्रयाणसमुद्भूतधूलौलुम्पतिभास्करम् कृपाणंपाणिनाधत्सेशूरेनत्वत्समोभुवि अत्रधूल्युत्पापनकृपाणधारणप्रोरशूरसाधारण्या
त्॥शौर्यस्यापुष्टिः॥हीनोपमंयथा॥क्वचिदग्रेप्रसरताक्वचिदापद्यनिघ्नता शुनेवसारंगकुलंत्वयाभिर्नद्विषावलम्॥अधिकोपमंयथा॥

अ.शे. वसिष्ठवदयंदासोहनूमानिवमूषिका सरस्वानिवकूपोयंशुनीयंश्रीरिवस्वयम् अत्रयद्यप्युपमेयानां प्रकर्षेण तथाप्यात्यन्तिकरसहा
 २ नेः सोऽपि न प्रतीयते ॥ असदृशोऽपमं यथा ॥ निर्ययोरुद्रं नयनात्सस्फुलिङ्गो महानलः वर्षन्ती शीकरासारंगंगा हिमगिरेरिव अत्र स्फुट
 मसादृश्यम् ॥ देशदिविरोधियथा ॥ तत्र देशकालवयोवस्थादिविरोधः प्रतीयते ॥ यथा ॥ प्रवेशे चैत्रस्य स्फुटकुटजराजिस्मितदिशि प्र
 खण्डे मार्त्तं ण्डे हिमकरसमानोऽथ महसि जलक्रीडाया तं मरुसरसि वालद्विपकुलं मदेनान्यं विध्वंस्यः समपारपातैः प्रशमिनः अत्र प्रवे
 शे चैत्रस्य स्फुटकुटजैतिकालस्य मरुसरसीति देशस्य मदेनान्यमिति वयसः प्रशमिन इत्यवस्थायाः इदं च तत्तच्छास्त्रतत्तत्प्रमाणतत्त
 त्त्वादिभेदादनन्तम् ॥ तत्र तु ॥ लोकस्य कवेश्च प्रसिद्धो विरोधः तत्र कविप्रसिद्धिरेव वलीयसीति ॥ यथा ॥ सुसितवसनलंकारायां
 कदाचन कौमुदी महसि सुदृशि स्वीरं योत्याङ्ग-तोऽस्तं मभूद्विधुः तदनुभवतः कीर्तिः केनाप्यगीयतयेन सा प्रियगृहमगान्मुक्ताशंकाक
 नासि शुभप्रदः अत्र कीर्तेर्ज्योत्स्नावत्प्रकाशता लोकविरुद्धापि कविसमं यसि ह्येत्यदोषः ननु कथममीषां दोषता आकांक्षादिज्ञानास
 त्वेशाब्दज्ञानाविलम्बादिति चेन्न वाक्यान्तरापेक्षया काव्ये सामग्रीवैलक्षण्यात् अन्यथा प्रतीतिवैलक्षण्यानुपपत्तेः तथा चान्वयवो

धानुकूलार्कास्तसत्वेपिरसोत्पत्त्यनुकूलाकांस्तदिविरहोदोष इति ध्येयम् संप्रदायानुरोधेन व्याख्येयं मम वस्तुतः तादृक्काव्यं प्रकुर्वी-
त यन्नोद्देगो न भीमताम् ॥ इत्यलंकारशेखरे वाक्यार्थदोषमरीचिः श्लाघ्या गुणा इत्युक्तं युक्तं चैतस् ॥ यदाह ॥ अलंकृतमपि श्राव्यं न काव्यं
गुणवर्जितम् गुणयोगस्ततो मुख्यो गुणालङ्कारयोगयोः ॥ उक्तं च श्रीपादेन ॥ शब्दार्थौ काव्यस्य शरीरम् आत्मारसो गुणः शौर्यादिवत् दो-
षाः काणत्वादिवत् अलङ्काराः कुण्डलादिवत् ॥ तान्विभजते ॥ गुणः सामान्यतोद्देधाशब्देष्वर्थेषु च स्थितः दोषाणामप्यदोषत्वं प्राहु-
र्विशेषिकागुणान् तत्र संक्षिप्तत्वमुदात्तत्वं प्रसादोक्तिसमाधयः अत्रैवान्यसमावेशात्यं च शब्दगुणास्मृताः ॥ स्वल्पाक्षरेण भूयोर्य-
कं यनं संक्षेपः ॥ यथा ॥ तेहिमाचलमामेन्यपुनः प्रेक्ष्य च मूलिनम् सिद्धं चास्मे निवेद्यार्थं तद्विस्तृष्टाः खमुद्ययुः श्लाघ्यविशेषण-
वत्वमुदात्तत्वम् ॥ यथा ॥ श्रुत्वायं सहसा गतं निजपुरा त्नासेन निर्गच्छतां शत्रूणां मवरोधनैर्जलभरप्रस्पन्दलिम्पत्पुटाः शुभ्रे स-
द्यनिपल्लविन्पुपवने वाप्या नवांभेरुहि क्रीडाद्वै नवशाब्दलेविचलितग्रीवैर्विमुक्तादृशः अत्र शुभ्रे पल्लविनीत्यादिविशेषणानां श्ला-
घ्यता भटित्यर्थप्रत्यायकत्वं प्रसादत्वम् ॥ यथा ॥ सविश्वजितमारेभेयज्ञं सर्वस्वदक्षिणम् आदानं हि विसर्गाय सतां वारिमुचामिव

अञ्जे

१०

कौशलादर्धविशेषलाभउक्तिः॥यथा॥कुशलंतस्याजीवतिकुशलंष्टच्छामिजीवतीत्युक्तम् पुनरपितदेवकथयसिमृतांनकथया
मिषाश्वसिति अत्रकुशलमकुशलंवेत्युत्तरेकर्तव्येजीवतीत्युक्तिविशेषाज्जीवितमात्रंलभ्यते॥अन्यधर्माणामन्यत्रारोपणंस
माधिः॥यथा॥नीलाब्जानांनयनपुगलद्राघिमादत्तपत्रःकुंभावैमौकुचपरिकरःपूर्वपक्षीचकारभ्रूविभ्रांतिर्मदनधनुषोविभ्र
मानन्ववादीत् वक्तृज्योत्स्नासितकररुचंदूषयामासतस्याः अत्रपत्रदानादिपदानांचेतनधर्माणामारोपणमिति॥इतिशब्दगुण
मरीचिः॥अथार्थगुणानाह॥भाविकत्वंसुशब्दत्वंपर्यायोक्तिःसुधर्मिता चत्वारोर्थगुणाः प्रोक्ताः परेत्वत्रैवसंगताः संगतां
तर्भूताः॥तदाहुः॥अलंकाराश्रिताः केचिददोषान्तर्गताः परे चतुर्थन्तर्गताः केचिदतश्चत्वारएवते॥तत्रभाविकत्वमभिप्राय
पूर्वकाभिधानम् स्वयंदौत्यमितियावत्॥यथा॥दृष्टिहेप्रतिवेशिनिक्षणमिहाप्यस्मद्गृहेदास्यसिप्रायेणास्यशिशोःपितानवि
रसाःकौपीरपःपास्यति एकाकिन्यपियामितद्वरमितः स्तोतस्तमालाकुलंनीरंध्रास्तनुमालिखन्तुजरठच्छेदानलग्नंशयः अत्रो
पपत्तिप्रतिसंकेताभिप्रायेणैवमभिधानम्॥दारुणोऽर्थःदारुणपदतासुशब्दता॥यथा॥देवव्रतेवांछतिदीर्घनिद्रांद्रोणेचकर्णे

चयशेषशेषे लक्ष्मीसहायस्यतवाद्यवत्सवात्सल्यवान्द्वेणिरयंसहायःअत्र॥मुमूर्षतिमृतेचेत्यर्थेईदृक्प्रदत्ताक्रमेणयद्वस्तुतत्क्र
मभिधानम्॥पर्यायोक्तिर्यथा॥प्रथममरुणच्छायस्तावत्ततःकनकप्रभस्तदनुविरहोत्ताम्यत्तन्वीकपोलतलयुतिःउदय
तिलतोष्णतर्ध्वसहस्रमःक्षणदामुखेसरसविसिनीकन्दच्छेदच्छविर्मृगलांछनःपत्रविशेषणद्वाराविशेष्यलाभःससुधर्मिता॥
यथा॥अयमुदयतिमुद्राभज्जनःपद्मिनीनामुदयगिरिवनालीवालमन्दारपुष्पम् विरहविधुरचक्रद्वन्द्ववन्धुर्विभिन्दन्कुपि
तकपिकपोलक्रोडताम्रस्तमांसिअत्रपद्मिनीप्रकाशदीनांसूर्यनियतत्वात्तद्भाभः॥इत्यर्थगुणमरीचिः॥८॥इदानींवैशेषि
कांगुणानाह॥पदवाक्यतदर्थेषुपेक्षाःपूर्वमीरिताःतेषांक्वचिददोषत्वंयत्तद्वैशेषिकोगुणःउक्तानामेवदोषाणांविषयाव
स्थादिभेदाद्यददोषत्वंतदेववैशेषिकगुणत्वमित्यर्थः॥केचित्तु॥अतेषामेवदोषाणांस्थानेष्टेतेष्वदोषतापरंनत्वस्तिगुणतापार्थ
क्यमनयोर्यतःअन्येतुक्वचिददोषतामात्रेक्वचिद्गुणतापितत्रसहृदयानामेवप्रतीतिःसाक्षिणी॥तदाहुः॥अलङ्कारेगुणेदोषेरसे
वकाव्यसम्पदाम्प्रतीतिरेवविदुर्षाप्रमाणमवसीयते॥श्रीपादस्तु॥रसोत्पत्तिप्रतिबन्धकतयैवैतेषांदोषतायत्रकेनापिनिमि

सैननरसप्रतिबन्धस्तत्रादोषत्वमुचितमेवेत्याह तत्रपदेषु यथासम्भवमाह अनुप्रासेषु नौकष्टम् ॥ यथा ॥ महाराष्ट्रे तु नौष्टिणः इत्यादौ श्ले
 षादिना प्रयुक्तता येन ध्वस्तमनीभवेन बलिजित्वायः पुरस्त्रीकृतौ योगङ्गं च दधेः न्यकक्षयकरो यो वह्निपन्नप्रियः यस्याहुः शशिमच्छि
 रोहर इति स्तुत्यं च नामा मराः सोऽव्यादिष्ट भुजङ्ग-हारवलयस्त्वा सर्वदोमाधवः अन्नस्य शब्दो गृहे मिथस्तुतौ न सन्दिग्धम् ॥ यथा ॥ एषु
 कार्त्तस्वरपात्रं भू षितनिः शेषपरिजनं देव विलसत्करेणु गहनं संप्रतिसममावयोस्तदनस् नव्यर्थयमकादिषु यथा दधत्युरेजद्वयमुर्व
 शीतलं भुवोगते वस्वयमुर्व शीतलम् वभौमुखेनाप्रतिमेन काचन श्रियाधिकायां प्रतिमेन काचन ॥ अत्र च मत्कारः नाश्लीलं भगवत्यादिषु
 ॥ तदाहुः ॥ भगिनी भगवत्यादौ शिवलिङ्ग-गुहादिषु अभिप्रेतकुमार्यादौ त्वश्लीलं नैव दुष्यति अश्लीलत्रयमत्रोक्तमिति ध्येयम् ॥ दण्डितु ॥ नि
 ष्टूतो ह्रीर्णवान्त्यादिगोणवृत्तिव्यपाश्रयम् अतिसुन्दरमन्यत्र ग्राम्यकक्षां विगाहते ॥ तद्दिदेनाप्रतीतकम् यथा सर्वकार्यशरीरेषु मुक्ता
 गस्कन्धपंचकम् सीगतानामिवात्मान्यो नास्ति मन्त्रो महीभृताम् सहायाः साधनोपायादेशकालौ वलात्रलौ विपत्तेश्च प्रतीकारः पञ्चा
 ङ्गेन मन्त्र उच्यते रूपं संज्ञाय संस्कारो वेदनानुभवस्तथा इति वीहः शरीरेषु मन्यन्ते स्कन्धपंचकम् ॥ इति भार्गवसर्वस्वे ॥ नासाध्वनुकृतौ

हुंहुंननममेतियुवत्याजल्पितंजयतिमानधनायाःइत्यादौ नापिलक्षणादाववाचकम् ॥ ४ ॥ ४ ॥ लक्षणादेरशक्येववृत्ति
 त्वादितिहृदयम्॥इदानींवाक्येषुयथासम्भवमाह॥प्रतीत्यवाधान्नन्यूनम्॥यथा॥तस्यसंवृतमन्त्रस्पगृढाकारेङ्गितस्यच फलानुमेयाः
 प्रारंभाःसंस्काराः प्राक्तनाद्व यत्रान्यल्लिङ्गापदेनास्तितन्नास्तिर्भवतिर्वाप्रथमपुरुषेप्रयुज्यते इतिन्यायेनयत्रतद्वयेननापत्तिस्तत्रतद्वष
 णमित्यर्थः सर्वप्रकरणादिनापदान्तरस्यलाभेद्रष्टव्यम्॥अतउक्तम्॥प्रतीत्यवाधेदिति पादभेदेविसंधिर्न॥यथा॥यद्यपिनदतिस
 शेषंमृगपतिपुरतौपिमत्तगोमायुः तदपिनकुप्यतिसिंहोअसदृशपुरुषेषुकःकोपः इन्द्रस्याशुचिशूकरस्यचसुखेदुःखेननास्त्यन्तरं
 स्वेच्छाकल्पतयातयोःखलुसुधाविष्टाचकाम्याशनम् रंभाचाशुचिशूकरीचपरमप्रेमास्पदंमृत्युतः संज्ञासोअसमः स्वकर्मगतिभि
 र्भ्रान्त्योऽन्यभावः समः॥इतिशान्तोदाहरणम्॥इहयद्यपिपदलिखितसंधिविरहोदोषइतितथाप्यनुशासनविरुद्धत्वादिसदृशपुरुषे
 ष्वितिपठनीयम् नव्याकीर्णन्तुसापेक्षे अथप्रजानामधिपः प्रभातेजायाप्रतिग्राहितगन्धमाल्याम् वनापपीतप्रतिवद्धवत्सांपशोधनोत्थेनु
 मृषेर्मुमोच॥इत्यादौ॥नान्यवाक्येसमाप्तासमाप्तापुनरात्तकंवाक्यभेदेनदोषः तंशब्देः प्रतिजग्राहकालिंगोगजसाधनः पक्षच्छेदोदाहृतं

शक्रंशिलावर्षिब पर्वतः॥यथावा॥नकिलानुययुस्तस्यराजानोरक्षितुर्यशःव्यावृत्तायत्यरस्वेभ्यःश्रुतौतस्करतास्थिता समस्तेयतिभङ्गेन
यथा कल्याणानांत्वमसिमहसांभाजनंविश्वमूर्त्तधूर्योसस्मिमलमपिभृशंधेहिदेवप्रसीद यद्यत्पापंप्रतिजहिजगन्नाथनम्रस्यतन्मेभद्रंभ
द्रंभितरभगवन्भूयसेमङ्गलं विरुद्धंनतथावाक्येविरुद्धोऽपियमुत्पादयत्वित्यभिप्रायेणप्रयोगेतन्नदोषइत्यर्थःवालादौनार्थवर्जितम् आदि
पदेनवीर्यातुलादिपरिग्रहः क्वाकार्यमित्यादिवाक्यार्थेयथासम्भवमाह विरसंनप्रधानके॥यथा॥सिंहोहस्तावलग्नः प्रसभमभिहतोप्या
दशनैशुक्लान्तगृह्णन्केशेषपास्तःचरणनिपतितोनेसितस्तंभ्रमेण अलिङ्ग-न्योवधूतस्त्रिपुरयुवतिभिस्साश्रुनेत्रोत्पलाभिः कामीवार्द्रापरा
धःसदहतुदुरितंशंभवोवःशराग्निः वर्षेनकर्मणिग्राम्ये वर्षेःपदेः पिशुनयेच्चरहस्पवस्त्वितिभारतोक्तेः॥सर्वत्रहेतुमाह॥रसहानेरयोगतः
॥अथसर्वसाधारणमदोषत्वमाह॥तत्रतत्राभिधातयेतथानुकरणादिषु उन्मत्ताद्यभिधानेषुकोपिदोषेनविद्यते॥श्रीपादस्तु॥तदर्थंतिशये
शेषेदेन्येकोपेवधारणे विषादेविस्मयेहर्षेपुनरुक्तंनदुष्यति॥इतिवैशेषिकं गुणमरीचिः॥६॥अलेकारस्तुशोभायैइत्युक्तंतच्चसाधु गुणवत्य
मिनिर्दोषेऽलंकारैःकाव्यराजनि जायतेन्येवसुषमारत्नालङ्कारणैरिव॥आहुष्व॥निर्दोषं गुणवत्काव्यमित्यादितत्रचमत्कारविशेषकारित्वमिति

सामान्यलक्षणम् शब्दार्थनिष्ठत्वेनविशेषितंविशेषलक्षणद्वयम् परम्परयारसोपकारित्वंतदित्यन्ये तन्नप्रथमंशब्दालंकारान्विभजते चि
त्रव क्रोस्यनुप्रासगूढश्लेषप्रहेलिकाः प्रसोत्तरंचयमकमष्टालंकृतयोध्वनौ तन्नकौतुकविशेषकारिचित्रम् तच्चखड्गचक्रपद्मादिभे
दादमन्सम् ॥ यदाह ॥ सर्वतोभद्रधेन्वादिगोमुत्रीमुरजादिच गतप्रत्यागताद्याहुश्चित्रकाव्यंमुनीश्वराः तच्चमाघादौसुव्यक्तत्वान्नेहोदाह्रियतेअ
न्याभिप्रायेणोक्तंवाक्यमन्येनान्यार्थकत यायद्योज्यतेसावक्रोक्तिः एतदेववाक्यमुच्यते ॥ यथा ॥ कोयंहरिहरिः प्रयाह्युपवनंशाखामृगे
णाप्रकिंक्तुसोहं दयितेविभेमिसुतराकृष्णादहंवानरात् मुग्धेहंमधुसूदनोव्रजलतांतामेवपुष्पान्वितामित्यनिर्वचनीकृतोदयितयामुग्धोहरिः
पालुवः ॥ वर्णसाम्यमनुप्रासः ॥ सचद्विविधोलाटानुप्रासश्चेकानुप्रासश्च तत्रासकृदावृत्तवर्णोलाटानुप्रासः ॥ यथा ॥ अनङ्ग-मङ्ग-लण्डहापाङ्ग-भ
ङ्गितरङ्गितैः आलिङ्गितस्तन्वङ्गाकृतार्थयतुमानसम् अनेकस्यमंजनस्यसकृत्साम्यंकेकानुप्रासः नितम्बगुर्वीगुरुणाप्रयुक्तावधूर्वि
धातुप्रतिमेनतेन चकारसामत्तचकोरनेत्रालज्जावतीलाजविमोक्षमग्नौ पदमेकंहृदाकृत्वातदनुप्रासकाम्यया आदिशान्तलिपोका
दिशान्तशब्दविविन्तयेदितिरहस्यम् ॥ गूढक्रियागुहादिः यथा ॥ पुंस्कोकिलकुलस्यैतेर्नितान्तमधुरारवैः सहकारद्रुमारम्यावसन्तेकामपि

अ.शे.

१३

प्रियम् ॥ इहं च नाना यदाहुः ॥ क्रियाकारकसम्बन्धगुणान्यामन्त्रितस्य च गुप्तं तथा समासस्य लिङ्ग-स्य वचनस्य च एकोच्चारणापहृतभेदत्वं श्लेषत्वम् येन ध्वस्तमनो भवेत्यादौ ॥ अयं चाष्टधा यदाहुः ॥ विभक्तिपदवर्णानां लिङ्गस्य वचनस्य च भाषाप्रकृत्योर्भेदेन श्लेषासुः प्रत्ययस्य च प्रहेलिकासकृत्प्रश्नः सा च च्युतासरादत्तासरादिः यथा ॥ विदग्धः सरलो रागी नितम्बो परिसंस्थितः तन्वङ्गालिङ्गितः कण्ठे कलंकूजति कोविटः अत्र विट इत्यत्र विकारस्थानेष्वकारादाने द्वितीयोर्धो भवति ॥ सा च षोढा तदाहुः ॥ च्युतासरा । दत्तासरो भयं मुष्टिर्विद्रुमत्यर्थवत्यपि प्रसोत्तरमपि द्विविधम् वहिरन्तरम् वतत्र वहिः प्रसोत्तरम् ॥ यथा ॥ प्रायः कार्ये नियुज्यन्ते जनास्तर्वत्र कीदृशाः नाधेत्ययं भवेच्छब्देनैवा जीवदकीदृशः ॥ सावधानाः अन्तः प्रसोत्तरं यथा ॥ काहमस्मि गुहावक्तिप्रसोमुष्मिन्किमुत्तरम् कथमुक्तं न जानासि कदर्थयसि यत्सखे अतुल्यार्थत्वे सत्यानुपूर्वीविशेषविशिष्टनियतव्यञ्जनसमुदायाभ्यासो यमकम् ॥ यथा ॥ नवपलाशपलाशवनं पुरः स्फुटपरागपराग तपंकजम् मृदुलतान्तलतान्तमलोकयत्सुरभिंसुरभिंसुमनोभरैः तच्चैदं संक्षेपेण सप्राशीतिप्रकारमिति चान्यत्र विस्तरः ॥ एतच्चित्रमिति गीर्वाणः इत्यलंकारशेखरेशब्दालङ्कारमरीचिः ॥ १० ॥ अण्येषा लङ्कारान्विभजते ॥ उपमारूपकोत्प्रेक्षा समासोक्तिरपह्नुतिः समाहितं स्व

माषाद्विशेषः सारदीयर्षेः सहेक्तिरन्यदेशत्वं विशेषोक्तिविभाषने एवंस्युरर्षीलङ्काराश्चतुर्दशनचापरे॥ तत्रभेदेसतिसाधर्म्यउपमा॥ अधि
कगुणवत्तयार्सभाव्यमानमुपमानम् निकृष्टगुणवत्तयसमाव्यमानमुपमेयम्॥ तांविभजते॥ वाक्यार्थातिशयश्लेषनिन्दाभूतविपर्ययाः स
शयोनियमः स्वैवविक्रियेत्युपमादश तत्रवाक्यार्थेनैववाक्यार्थेयत्रोपमीयतेस्तथावार्थोपमा साचद्वयीप्रत्येकसादृश्यानपेक्षा॥ तस्मापे
क्षाच॥ अद्यायथा॥ कामिनीनयनकज्जलपङ्कादुत्थितोमदनमत्तवराहः कामिमानसवनान्तरचारी कन्दमुत्वनतिमानलतायाः॥ अन्त्या
यथा॥ स्वदाननमधीरासमाविर्दशनदीधिति भ्रमद्गङ्गा-मिवालसकेशरंभातिपङ्क-जम् यत्रातिशयधर्मोपन्यासस्तातिशयोपमा॥ यथा॥ क
ल्पद्रुमेनजानातिनददातिवृहस्पतिः अयंचजगतीजानिर्जनातिचददातिच पदश्लेषनिबन्धनसाम्यश्लेषोपमा॥ यथा॥ तमालपत्राभ
रणराजतेविलसद्भूयाः बालेवोद्यानमालेयंसासकाननशोभिनी यत्रोपमानस्यनिन्द्याप्रतिषेपस्तानिन्दोपमा॥ यथा॥ नागेन्द्रहस्तात्वचि
कर्कशत्वादेकान्तशैत्यात्कदलीविशेषाः लब्ध्वापिलोकेपरिणाहिरूपजातास्तदुर्वीरुपमानवाह्याः यत्रार्ससृष्टज्ञानेनसंसर्गमारोप्यसाम्यप्रस
ज्जनैसाभूतोपमा॥ यथा॥ उभौयदिव्योन्मिष्टयकप्रवाहावाकाशगंगापयसः पतेताम् तदोपमीयेततमालनीलमामुक्तमुक्तालतमस्पवसः य

अ० १४ ॥ औपमानस्यैवोपमेयतासाविपर्ययोपमा ॥ यथा ॥ अथ सुललितयोषिद्रूलताचारुशार्ङ्गैरतिबलयपदाङ्के चापमासज्यकण्ठे सहचरमधुहस्तन्य
स्तचूताङ्कुरास्त्रः शतमखमुपतस्येप्रांजलिः पुष्पधन्वा ॥ इत्यादौ ॥ यत्रोपमानोपमेययोः संशयकोटितासासंशयोपमा ॥ यथा ॥ किमिदुः
किंपद्मं किमुमुकुरविंवं किमुमुखं किमब्जे किमीनो किमुमदनवाणो किमुदृशो स्वगोवागुच्छैश्च कनककलशैश्च किमुकुचौ तडिद्यतायवा
कनककलतिकावा किमवला यत्र तथा व्यावृत्त्या साम्यलाभस्तानियमोपमा यथा ॥ कस्ते पुरन्दरादन्यः प्रविमलो भविष्यति ऋते सहस्रकि
रणात्त्वत्प्रतापसमो हि कः यत्रोपमानान्तरविरहतात्पर्येण स्वसाम्यं सास्वोपमा ॥ यथा ॥ आद्यूर्णितं पद्मलमक्षियुष्मं प्रान्तद्युतिष्वेत्यजितामृतं शु
अस्याद्यास्याश्च लदिन्द्रनीलगोला मलश्यामलतारतारम् अभेदानुमानवदिह भेदो द्रष्टव्यः यत्रोपमेयमुपमानविकारतयोच्यते स विक्रियोप
मा यथा ॥ हरिणा दध्यतन्नयमा दध्यपद्यात्यद्वापत्राच्च आहत्य कान्तिसारं विधिरं सजत्सुभुवोदृष्टिम् ॥ श्रीपादस्तु ॥ समभिध्याहारोपमा अस्तिः
सा यथा प्रकृत्यैव मनोहारिवदनं हरिणीदृशः चन्द्रेल्हादकताकस्मात्पद्मकेन परिस्कृतः ॥ अत्र सर्वत्र ॥ न्यूनाधिकत्वशंकाचेद्भिभागेषु तदि
यताम् किंचिद्दिशेषमादाय भेदो भेदश्च कश्चन काचित्समस्तान्वयिनी क्रियामात्रान्वयापरा विशेषणान्वयाकाचिदुपमा कापितत्यरा ॥ अ

नवभूमस्तस्यमाधिर्ययददेवमिधीयते अहोकाव्यस्यमाहात्म्यं समंतेव प्रतीयते ॥ तदाहरजशेखरः ॥ समानमधिकन्यूने सजातीयं विरोधि च सकुल्यं
 सौदर्कस्यमित्याद्याः साम्यवाचकाः अलंकारशिरोरत्नं सर्वस्वं काव्यसंपदाम् उपमाकविवंशस्यमातैवेति मतिर्मम ॥ इत्यलंकारशेखरे अर्था लंकारे उपमाम
 शिचिः ॥ अतिसाम्यादपहृतभेदयोरुपमानोपमेययोरभेदप्रत्ययोरूपकर^{म्} यदहं तद्रूपकमभेदोपनुपमानोपमेययोरिति ॥ दण्डाच्च ॥ उपमेवतिरोभूतभे
 दरूपकमिष्यसद्वृत्तिः ॥ तद्विभजते ॥ विरुद्धं च समस्तं च व्यस्तं रूपकम् श्लिष्टं च रूपकं तस्मात्संक्षेपात्पञ्चधा स्मृतं तत्र यत्रोपमानविरुद्धार्थस्तद्विरुद्धम् यथा
 दिवानपरिभूयते^न च मनोगपि क्षीयते न वा चरमवारिधेः पयसिलुप्तिमाविन्दति न च त्रिदशसु भुवां वदनकान्तिभिर्जीयते यशस्तु हि नदीधि
 तिर्जीयति कोपि भूमीपतेः ॥ समस्तं यथा ॥ तस्याबाहुलतापाणिपदं चरणपल्लवम् मुखेन्दुरसिभ्रमरो सर्वस्वं पुष्पधन्वनः ॥ व्यस्तं यथा ॥
 भुजौ मृणाले बदनं सुधांशुः कुन्दानि दन्ताश्चरणौ सरोजे स्मितं प्रसूनानि करौ प्रवाले पयोधरौ भूमिधरौ मृगाक्ष्याः ॥ रूपकरूपकं यथा ॥ मुखप
 द्मजरङ्गैस्मिन्मूलतानर्त्तकी तव नरीनर्तिलसत्स्वर्णकेतकी दललोचने ॥ श्लिष्टरूपकं यथा ॥ राजहंसोपभोगार्हभ्रमरप्रार्थ्यसौरभम् पुष्प
 तिसुषमांकाचिन्मुखपंककेरुहं तव इदं च समस्ता समस्तादिभेदादनन्तम् लक्षणाप्यत्रैवान्तर्भवति उपमानोपमेययोरभेदप्रतिप्रत्तेः राजापि

अ०शे० सत्वात्॥तदुक्तम्॥रूपकंलक्षणादिकमिति॥साचद्दिधा॥समस्तासमस्तभेदात्॥तत्राद्यायथा॥उदयतिकनकाचलयोरुपरिचलत्पङ्गजश्च
१५ न्नः तदुपरिधनान्धकारः कस्यकृतेधातुरीदृशीसृष्टिः॥अन्यायथा॥तामरसेसालसताजलमुचिकश्चिद्विपर्यासः निस्यन्दतालतार्याकथयति
कस्यापिपुण्यानि॥इत्यलंकारशेखररूपकमरीचिः॥अन्यनिमित्तकेवस्तुन्यन्यनिमित्तकत्वापेक्षामुत्प्रेषायथा॥गमनमलसयातैः कुम्भ
वस्तीकुचाभ्यामधिकलकरशेभामूरुकाण्डद्वयेन यदिमहरदेषाहेतुनानेननूनंनिजवपुषिकरीन्द्राः पांसुपूरंक्षिपन्ति॥इयंच॥सर्वालं
कारसर्वस्वंकविकीर्तिविवर्द्धिनी उत्प्रेक्षाहरतिस्वान्तमचिरोढास्मितादिव शंकेमन्येध्रुवंप्रायेनूजंजानामितर्कये इवेत्यादिभिरुत्प्रेक्षाव्य
ज्पतेकाव्यवर्त्मनि अन्यदभिप्रेत्यान्याभिधानं॥समासोक्तिः॥सैवचान्यापदेशः उच्यते॥यथा॥त्वंपीपूषदिवोपिभूषणमसिद्राक्षेपरिक्षेतकोमा
धुर्येतवविश्वतोपिविदितामाध्वीकसाध्वीकया एतत्किन्तुतवाप्यरुंतुदमिवधूमोनचेत्कुप्यसेयः कान्ताधरपल्लवेमधुरिमानान्यत्रकुत्रापिसः
किंचिदपद्म सपद्मार्थप्रदर्शनेसापद्मतिः॥यथा॥सीत्कारंशिक्षयतिव्रणपत्यधरंतनोतिरोमांचमू नागरिकः किमुमिलितोनहिनहिसखिहेम
नः पवनः आरब्धानुकूलाकस्मिकसहकारिलाभः समाहितम्॥यथा॥मानापनोदनविधौमदिरेक्षणायायावन्नमामिचरणवथतावदेव नीपस्त्व

सत्त्ववसमीरपुरः सरणिप्रादुर्बभूवुरचिराद्घनगर्जितानि यस्यवस्तुनोयत्स्वभावतातदाख्यानंस्वभावः॥तदेवजातिरुच्यतेयथा॥चलतिक
षंषितृष्टायच्छतिवाचंकर्षंविदालीनाम् आसितुमेवहिमनुतेगुरुगर्भभगलसासुतनुः॥विरोधोद्विविधः॥तन्नाद्याः पारमार्थिकाविरोधेपि
औचित्येनविरोधिताप्रतीयतेयन्नसः॥यथा॥मनीषिताः सन्तिगृहेषुदेवतेत्यादौ॥द्वितीयस्तुयथा॥श्रुतेविरोधसंधानेऽपियन्नाभिप्रेतमासा
द्याविरोधः अयमेवविरोधाभासउच्यते॥यथा॥भक्तानांकामदस्तुष्टोरुषाकामदहन्नपि अपिज्ञानमयःस्थाणुर्यस्तमीशंस्तुवीमहि उत्त
रोत्तरंयन्नसारेत्तर्षः ससारः यथा॥विषयेषुतावद्वलास्तास्यपिगोप्यः स्वभावमृदुवाचः मध्येतासामपिसातस्याअपिसाचिवीक्षितंकि
मपि समस्तवाक्योपकारकत्वंदीपकत्वम् तच्चाभिन्नंरुतत्तत्कारकक्रियादिभेदादनन्तम्॥अभिन्नंयथा॥पाणौपद्माधियेत्यादौ॥भि
न्नंयथा॥नृत्पन्तिनिचुलोत्सङ्गेगायन्तिचकलापिनः वध्नन्तिचपयोद्देशुदृशोहर्षाश्रुगर्भिणीः अत्रविस्तरमियासर्वेनोदाद्वियते एत
च्चमालादीपकभेदादनन्तम् अत्रपूर्वापरवाक्यार्थयोरुपकार्योपकारकमालादीपकम् तत्रोत्तरस्यपूर्वोप कारकत्वम्॥यथा॥चारुता
वपुरभूषयदास्तान्तामनूनन्वयौवनयोगः तंपुनर्मकरकेतनलक्ष्मीस्तामदस्तमपिवल्लभसङ्गः॥पूर्वस्योत्तरोपकारत्वं॥यथा॥सङ्गमा

द्रु-पमागतेन भवताच्चापे समासादिते देवाकर्णययेन येन सहसा यद्यत्समासादितम् कोदण्डेन शराशरीररिशिरस्तेनापि भूमंडलं तेन स्वं
 भवताचकीर्तिरतुलाकीर्त्याचलोकत्रयम् ॥ समानकालोक्तिः सहोक्तिः स्नाद्वयी उदासीनयोस्त्वरप्रतिपत्तये कार्यकारणयोरपि ॥ आद्या
 पथा ॥ सहदीर्घाममश्वासेरिमाः संप्रति रात्रयः समं ममं शरीरेण क्षीयन्ते दिवसा अमी ॥ अन्त्या यथा ॥ वर्धते सह पान्यानां मूर्च्छया चूत
 मञ्जरी पतंति च समं तेषामश्रुभिर्मलयानिलाः प्रयोज्यप्रयोजकयोर्वैयधिकरण्यमन्यदेशत्वम् ॥ यथा ॥ सावालावयमप्रगल्भवचसः सा
 स्त्रीवयं कातरास्सापीनोन्नतिमत्ययो धरमुगंधते सरवेदावयम् साक्रान्ता जघनस्थलेन गुरुणा गन्तुं न शक्ता वयं दोषैरन्यजनाश्रितैरप
 टके जाता स्मद्व्यदुतम् कारणे सत्यपि कार्यभावे विशेषोक्तिः ॥ यथा ॥ आवातिवारिधरशीकरवारिवर्षी स्वैरंकदेव वनदुर्ललितः समी
 रः अद्भ्यः पितृभिर्न लिनीनवपद्मवनितापस्तथापि सुदृशः शिथिलो न जातः कारणं विना कार्योदयो विभावना ॥ यथा ॥ नाङ्गे पुरत्नाभरणा
 निसन्ति निश्वासहार्याण्यपि नो युक्तानि तथापि सा सम्प्रतिसारसक्षी दिने दिने कामपि कान्तिमेति ॥ केचित्तु ॥ अन्यदेशत्वमेव विशेषोक्ति
 विभावने अधिकरणह्यमादाय ॥ अन्येतु ॥ अनयोरेवैकेना परस्यान्यथा सिधिव्यतिरेकमादाय इति गोवर्धनस्त्वन्यामेवान्यथा सिध्यान्य

देशत्वमेव निराशकार व्यतिरेकालंकारस्त्वतिरिच्यत इत्येके ॥ स च यथा ॥ कादाचित्किं द्युतिं धत्ते कलङ्कासीयते न्वहम् देशाकरः कथंकारं
 त्वहमनेन समः प्रिये एकेनाप्रस्तुतस्यासिद्धिराक्षेपः सौपिष्टयमित्यपरे ॥ यथा ॥ इन्द्रेण किंसयदिकर्णनरेन्द्रसूत्रुरैरावतेन किमसौ यदित
 द्वियेन्द्रः इन्द्रो लिनाय लमयं पदितत्प्रतापः स्वर्गोप्ययं ननु मुधा पदितत्पुरीसा सुखबोधाय बालानामति कोमलवर्त्मना मया संक्षेपणादि
 त्यमलंकारः प्रदर्शिताः यथैतेषामिषोभेदः परेषां नातिरेकिता तथा लंकारसर्वस्वे सप्रयं च मदर्शयम् ॥ इत्यलंकारशेखरे लंकाररत्नम्
 ॥ उपमाकाव्यस्य सम्पदां सर्वस्वं सा च साधर्म्यमिति इदानीं तस्य प्रतियोग्यनुयोगिना वाह चन्द्रकलाम्बुजदामशिरीषं विद्युत्ताटकनकलताच
 दमनककांचनयष्टीदीपः सर्वैरेभिर्घोषिद्वर्ण्या ॥ यथा ॥ शिखेव दीपस्य लतेव हैमीकलेव चान्द्रीस्रजिवास्तुजानाम् शिरीषपुष्पं स्मरहेमयष्टी
 सामिकदासौ च नगोचरो स्यात् दमनकतरुशरबालम्विकोलङ्ग-युग्मंतुहिनकिरणविम्बेस्वञ्जरीटप्रचारः विकचकमलकोशे दाडिमिवीजपंक्ति
 स्थितयमिदमपूर्वं दृष्टमेकत्रचित्रम् तडिद्वातारावेत्यादौ उद्दिन्नयारत्नशलाकया वेत्यादिदर्शनात्तथा त्वं वर्ण्यत इत्याहुः अत्यंतानंदसुन्दरो हृदा
 पित्रोपरि वर्ण्यते ॥ यथा ॥ सार्कभुदीनयनयोरमृत्तैकवर्तिरानन्दपंकजवनीविलसत्प्रताभाप्राणास्मरस्य जनपुण्यतरोः फलानि साफल्यमसि

५० शेष
१७

जनुर्वाक् गतानजाने शक्तिर्मूर्तिमतीस्मरस्यजगतान्जारीमयंमण्डनङ्कान्तानामुपमानकल्पनकलाकान्तेः समुत्तेजनम् लक्ष्मीः संसृति
सागरस्यसरसीलावण्यपुण्याम्भसांसारजव्रजचक्षुषांक्षणमभूदामन्दपण्यस्यली रोचनास्वर्णविद्युद्भिर्हरिद्राभिर्वराटकैः चम्यकैर्हमकै
तक्कावर्ण्यतेतत्तनोर्द्युतिः॥ यथा॥ प्रत्यग्रपद्मबीजद्युतिकांचनकेतकच्छायं गोरोचनातिगौरं वपुरपिसाक्षात्कृतंतस्याः चम्यकदामहरिद्रा
काञ्चनसौदामिनीगङ्गाद्वेपयतिकान्तिमेषानिजवपुषापद्मपत्रासी॥ इदमथुपलक्षणम्॥ तामग्रतस्तामरसांतराभामित्यादेः वेत्रत्वचातु
ल्यरुचांवधूर्नाकर्णान्ततो गण्डतलागतानि भृङ्गः सखेलंपदिनापतिष्यन्कावेदयिष्यन्नवचम्यकानि॥ इत्यादेश्व॥ मोचात्वचः पञ्चषपाटला
नामित्यादेश्व काश्मीरगीरवपुषामभिसारिकाणामावदरेखमित्यादेश्वतत्तत्साम्यमपिवोधव्यम् तमः शैवालपाथोदवर्हभ्रमरचामरैः यमुना
वीचिनीलाशमनीलाङ्गाभैः समः कचः॥ यथा॥ नजीमूतच्छेदः सहिगगनचारीनचतमोनचास्येन्दौर्मैश्रीनचमधुकरास्तेहिमुखराः नपिच्छंत
त्केकिनुचितमसितोयंनचमणिर्दुत्वादाज्ञातंघनचिकुरपाशोमृगदृशः जानामिजानकिकलिन्दसुताञ्जलेस्मिन्नात्तासिहन्तपदिमास्तवकुन्त
लानाम् वीचीपुमालकमलस्रजिशैवलेषुदृश्यंतएवरुचयः कणशः प्रकीर्णाः तारांरदानांबदमस्यचन्द्रंरुचाकचानांचनभोजयन्ती आकण्ठम

एषोर्हितयमधुनिमहीभूतः कस्यनभोजयन्ती कुर्यासेनस्यगितहृदयासंपुटंहाटकीयमस्तन्यस्तांचलनिवसनाचामरंवारिदाभम् यत्रासीनार
तिरिववणिकप्रेयसीवीथिकायांविन्नीणीतेमुकुलितमुखीसंज्ञयामौक्तिकानि अंगुल्यायदिनिर्दिशेदरुणिमालासागुटीविभ्रमंवाचापद्ययशुद
पारदवटीबुद्धिरस्सद्युतिः इगभंङ्गायदिनीलिमावितनुतेकाचस्त्रजः प्रत्ययंविन्नेतुंयतमौक्तिकानिभवतिव्यग्रावणिकोयसी॥ इदमप्युपलस
णम्॥ पुनः पुनः काचनकुर्वतीकचच्छटाधियाधूपजधूमसंग्रहम् सर्वास्मितैस्तर्किततन्निजभ्रमावबंधतन्मूर्धजचामरंविगत इतिधूम
साम्येवोधयम् पाशः पशुश्चहस्तश्चकलापायाः कचत्परइतिरहस्यम् ललाटमर्धचन्द्रेणहेमपट्टिकापातया केशान्धकारादयदृश्यभालस्य
सर्वेचन्द्रात्पुटमष्टमीयम् एतंयदासाद्यजगज्जयापमनोभुवासिद्धिरसाचिसाधु अधस्तादन्यकाराणामुपरिष्ठात्कुरंगयोः सिन्दूरविन्दुसुभ
गदृष्टाकनकपट्टिका वल्लीस्मरधनुर्वीचिभृङ्गलीपल्लवैर्भुवी॥ यथा॥ अयसुललितयोषिदूलताचारुशङ्खमित्यादिश्यामास्वंगंचकितहरिणी
प्रेक्षितेदृष्टिपातान्धकृच्छ्रायांशशिनिशिखिनांवर्हिभारेषुकेशान् उत्पश्यामिप्रतनुषुनदीवीचिषुभूविलासाहन्तैकस्मिन्कचिदपिनते चण्डि
सादृश्यमस्ति भूपल्लवंमधुपराजिरुचांनिधिस्तेगण्डस्थलीकनकदर्पणदर्पहन्त्री हेकम्बुकण्ठशुककिन्नरहंसवाणिप्राणाममासिमदनस्यचजै

३० शे ॥ नमस्तुभ्यं चन्द्रादर्शोऽकपोलस्य सुव्यक्तमव्यवहितश्लोकद्वयं पाणौ पद्मधियामधूककुसुमभ्रान्त्वा पुमर्गण्डयोरित्यादिदर्शनात्तथात्वमपि
 १८ वर्णयते सुखस्येन्द्रजदर्यणाः किमिन्दुः किंपद्मं किमुमुकुरविम्बं किमुमुखमित्यादौ तिलप्रसूननाशयाः। यथा ॥ बन्धूकद्युतिवान्धवो य
 मधूकस्त्रिभूमधूकच्छविर्गण्डश्चण्डिश्चकास्तिनीलनलिनश्रीमोचनं लोचनम् नाशान्वेतितिलप्रसूनपदवीं कुन्दाभदन्तिप्रिये प्रायस्त्वं नु
 स्वसेवया विनयते विश्वं स पुण्यायुधः कामतूणीकृत्यनासावर्णयते इति श्रीहर्षः नाशाब्दशो मृगीदृशाम् नासानालीतिलोपममि त्यपि पठ
 न्तिकण्ठः कम्बोः समः स्मृतः ॥ यथा ॥ हे कम्बुकण्ठ इत्यादौ कम्बुग्रीवे तद्देवाष्टमान्त्यद्व्यादौ मृगतनेत्रपायो जतत्पत्रभक्षस्वज्जनैः ने
 त्रज्ज्वलितनेत्रकेतकालिस्मराशुंगैः ॥ यथा ॥ चकोरनेत्रेण दृगुत्पलानां निमेषयन्नेण किमेष दृष्टः सारः सुधोद्गारमयः प्रयत्नाद्विधातुमेत
 न्नपने विधातुः हरिणा दधतन्नयना दधपद्मात्यद्गपन्नश्चेत्यादि किमञ्जे किं मीनावित्यादि नयने खञ्जनकमले वा हूविलसम्भृणालविस
 खण्डे सपुर्णपिशिरीषपुष्पं मुखमिन्दुस्त्वं शरत्सहस्रिः चकार सामत्तचकोरनेत्राविलोलनेत्रभ्रमरिर्गवाक्षा पूर्णादलैः काचनकेतकीनाम
 होवपुष्पं दृष्ट्यगे बहृष्टिः ॥ केचित्तु ॥ कोशातकी पुष्पसमानकान्तिभिर्मुखैर्विनिद्रोऽल्वणवाणचक्षुषः ग्रामीणवध्वस्तमलक्षिताजने श्विरं दृतीनामुप

रिपुशोकपम् इतिमाषदर्शनात्कोशातकीत्वेनमुखंवाणत्वेननेत्रंवर्णनीयमिति वदन्ति॥ अन्येतु॥ तथाप्रवृद्धानमधन्द्रकान्स्याप्रफुल्लच
सुःकुमुदःकुमार्याः प्रसन्नचेतस्तलिलः शिवोभूत्संस्पृष्टमानः शरदेवलोकः इतिदर्शनान्नेत्रकुमुदोपममित्याहुः प्रवालविम्बं
वंधूकपल्लवैरधरोष्ठकौ वर्ण्योमाधुर्यमाश्रित्ययावन्मधुरवस्तुभिः पुष्पंप्रवालोपहितंयदिस्यान्मुक्ताफलंवास्फुटविद्रुमस्थम् ततो
नुकुप्याद्विशदस्यसस्यास्ताम्राष्ट्रपर्यस्तरुचः स्मितस्य तन्वीश्या माशिरवरदशनापक्वविवाधरोष्ठीमध्येस्यामाचकितहरिणीप्रे
सणामिन्नमाभिः श्रोणीभारादलसगमनास्तेकनम्रास्तनाभ्यांयातत्रास्ते सुवतिविषयेसृष्टिराद्येवधातुः वंधूकद्युतिवाग्धोपमध
रदन्तद्विजयाप्यन्नवर्णनीयेतिगोवर्देनः माधुर्यमाश्रित्येत्यादि यथा॥ त्वंपीपूषदिवोविभूषणमसीत्यादौमुक्तामाणिक्यनारंगदाडिमीकुन्द
कौस्तुभः शिराभिश्चरदावर्ण्याः कुर्यासेनस्यगितेत्यादौ तन्वीश्यामाशिस्वरेत्यादौ तदन्तानागरंगानिछेलङ्गनिपयोधरी ओष्ठाधरोच्चवि
ष्णुमिसामिकलमयीप्रिया दमनकेत्यादि नभूकद्युतीत्यादि॥ तत्कोरकैर्यथा॥ अधरः किशलयमैघ्रीपद्मौकुन्दस्पकोरकादन्ताः कःकौके
कौकेकाण् प्रहसंसिहसतोहसन्तिहरिणास्याः तारारदानामित्यादि वाणीहंस्तलिशुककिन्नरैः वेणुकौकिलवीणाभिर्मोधुर्यमधुरैः सह य

अ.शे. या ॥ हे कस्तुरिकाण्डशुककिन्नरहंसवाणीत्यादि तस्यमोऽपुर्द्धिरेफाणोऽकर्णोऽत्यलनिपातिनाम् स्वरसंवादिभिः कण्ठैः शालिगोप्यजगुर्गुणान् क
१६ ण्ठः किमस्याः पिकवेणुवीणास्तिलोजिह्वासुत्रयतित्रिरेखः इत्यन्तरास्तूयतकाचिदन्ननलेनभैमीकलमालपत्नी माधुर्यमित्यादि मधुद्रोणी
वमन्दास्मरन्दा मन्दरुष्टिवत् सुधासारदेवद्रासागोणीवाणीतवप्रिये बाहुर्विसेनविद्युद्वल्लिमृणालैर्विसमृणालयोरवान्तरभेदविवक्षयोक्तम् अ
स्यभुजाभ्यांविजिताद्विसाल्किं पृथक्करोगृह्यततत्प्रसूनम् इहेसतेतन्नुगृहाश्रितैः कैर्नगीयतेवाकरखलोऽकैः विद्युन्मृणालसुभगाबाहुवल्लीमृ
गीदशः यूनांशुकण्ठकाण्डेषुजाताकनकशृङ्खला करस्तुपद्मेनपल्लवविद्रुमाभ्याम् करकिशलयेनसुदृशरागसरित्येकजेनेव शिथिलितविद्रु
ममहसास्पृष्टेहचेतनंनलेभे चन्द्रकलाकुन्दकोरकैश्चनखाः यथा ॥ निर्भर्त्सिताशोकदलप्रसूतिपाणिद्वयंचारुनखंतदीयम् नवोदितेन्दुप्रतिम
स्यसोभांयोमनः प्रदोषेविफलीचकार निर्दोषरत्नसुभगैः कुन्दकोरककान्तिभिः नखैः कमलपत्राणिवालाचक्रे पृथक् पृथक् पूगाञ्जततकोर
कविस्वतालगुच्छेभकुम्भाद्रिघटेशचक्रेः सौवीरजंवीरकवीजपूरसमुद्गच्छेलङ्ग फलैरुरोजः यथा ॥ कनकक्रमुकायितंपुरस्तादथपङ्केरुहकोर
कायमानम् जगत्शः कमलायमानमास्तेसुदृशोवससिकस्यमागधेयम् कलशीयतिकुचकमलंकमलीयतिलोचनभ्रमरः अणुकीयतिपुनरस्या

हरिणदृशः प्रत्यहं मध्यः स्तनविल्वद्वयैलस्यः प्रययौ चक्रवाकताम् उड्डीयपुनरद्रीर्णजहारविपुलश्रीयम् चिरप्रवासिंस्तववाटिकायां वि
भर्ति चत्वारिफलाभिधीरुत सौधीरजम्बीरकवीज पूरतालान्यसौधास्पतिकिंनजने स्वगोवागुच्छैवेत्यादिस्वयंभूः शंभुरंभोजलोचनेत्वत्य
योधरः नखेनकल्पधन्मस्यचन्द्रचूडेभविष्यति संपुटं हाटकीयमित्यादिदमनकतरुशाखालम्बिकेलङ्गः युग्ममित्यादिमहतोर्पिमहीयांस
मणियांसमणोरपि त्वत्प्रसीकं विदुर्नूनमणुमधेनभस्तनि रेखाकान्तातिसुप्रया मारोमालिस्तेनतादृशैः शैवालधूमभृंगालिलताद्यैरुपमी
यते नभोविलादुच्चलिताभुजङ्गीरेमालिरास्येन्दुसुधालिलिसुः समीक्ष्यकेशवलिर्वर्हिमालामुरोजगिर्योः समलीयतान्तः सुगममिदम् नाभी
रसातलात्पतद्दक्षपनदादिभिः यथा॥ मदनसरितमेतांगाहमानोजनोसौजघनपुलिननाभीमण्डलावर्तरम्याम् मुखकमलसनाथामुल्लस
द्भूलसोमिचिरविरहहस्ताशायासमुक्ताञ्जकार त्वन्नाभिकूपः पातालं नितम्बस्तवमेदिनी पयोधरस्तेहेमाद्रिस्त्वं ममासिजगत्रयम् हृदनदसरी
सिन्धुमिच्छिष्यसीतटिनीरसात्मकञ्जवपुः तदपितलोदरिसंप्रतिकथमिव संतापमातनुषे वलीतटिन्यातद्रूपैस्तत्समैः प्राशदिभिस्तदाह त्रि
वलीपाशैस्तस्मात्तथावद्धः कामस्यसोपानमिव प्रयुक्तमितिष्टुंकांचनपट्टकैः मुक्तावलिस्तेरदनाः पट्टुंकांचनपट्टकम् नखांशवस्तेरत्नानिम

अथ

२०

पिपीलीसिकिंप्रिये रूच्यग्रतलशून्याणुवेदोसिंहादिभिः समः मुष्टिग्राह्योभवेन्मध्यः अत्रमध्यस्यातिसूक्ष्मतयातस्याधान्येनोपमानता अतः
स्वमुष्टिग्राह्यतातलप्रमाणता सूक्ष्मत्वादेवमध्ये शून्यताच अतस्वसदसत्संशयगोचरोदरीत्यपि वर्णयन्ति जघनं पुलिनोपमं ॥ यथा ॥ मद-
नसरितमेतामित्यादि पीठप्रस्तरभूचक्रेर्नितम्बः परिवर्ण्यते ॥ यथा ॥ नितम्बः स्वर्णपीठस्तेतवाङ्गु-त्यश्रपल्लवाः ज्योत्स्नेन्दुपुष्पपीपूषफे-
नवस्तित्तिस्मितवय तपनीयशिलासोभाकटिरित्यादि नितम्बस्तवमेदिनीत्यादि चक्रेण विभवं युधिपुष्पकेतुः पितुर्जितं वीर्यसुदर्शनेन ज-
गजितगीमस्यमुनानितम्बमयेन किंदुर्लभदर्शनेन विभम्पतश्चारुनितम्बचक्रेदूतस्पृष्टकृतस्पर्खलुखलन्ती स्थिराचिरादास्ततदूररमा
स्वभावावुपाश्लिष्यकरेण गदम् रथचरणविशालश्रोणिलोले शणे चेति माघश्चक्रान्तरद्वयसाम्यमप्यत्र ऊरुस्तुकरिहस्तेन कदल्याकरमेन च ॥
यथा ॥ कदलीकदलीकरभः करभः करिराजकरः करिराजकरः भुवनत्रितयेपिविभर्तितुलामिदमूरुपुगंनचमूरुदशः चरणः पल्लवांभोजस्यस-
पयप्रवालके यथा ॥ विजितप्रवालपल्लवकवलीकृतप्रोल्लसत्तुखमे पदकमलैकमलायाः लुठदलकः पातुदेवकीसूनुः अभ्युन्नतांगुष्ठनखप्र-
भाभिः सिपणाद्रागमिबोद्गिरितौ आजहृतुस्तश्चरणौष्टिर्व्यास्यत्तरविन्दप्रिमव्यवस्थाम् पूर्णेन्दुनाङ्गु-ष्ठनखौ ॥ यथा ॥ यशः पदाङ्गु-ष्ठनखौ

स्वयं विभस्ति पूर्णन्दुचतुष्टयं कलाश्रुतः पश्चिरुपैति वासेत स्यां कथं सुभुविमानना स्यात् गमने हं सहस्तिवत् ॥ यथा ॥ गमनमजसय तैरित्या
दि साराजहं सैरिव सन्नतांगी गतेषु लीलाज्जितविभ्रमे पित्यादौ कटाक्षोपमुना विचिभृङ्गवलि विषामृतेः हालाहलम्याविलसत्सुधावाभृङ्गव
लीलापमुनैर्मयोया निशाणपृष्ठमदनेषवोवायदा कटाक्षा हरिणे क्षणायाः ज्योक्तेन्दुपुष्पपीयूषफेनकैरवकडसः इत्यादि हसोहास्यं ॥ यथा
ज्योक्तेन्दुपुष्पपीयूषइत्यादि नूनेते चोरिता तन्विस्त्रिते सणमुखद्युतिः स्नातुमंभः प्रविष्टायाः कुमुदोत्पलपङ्कजैः मुक्ताप्यन्नगणनीया मुक्ता
फलैवास्फुटविद्रुमस्थमित्यादेः दर्शने वमदक्षादि यथा ॥ धवलपदिवजगदस्विलं प्रावयदिव विश्वमेव विशिष्टैः वमदिव कमलसहस्रलोच
नमेणीह शोभयति श्वासस्तु सुरभिसमः वहन्ति प्रातरं भोजसौरभोद्गारवासिताः मंदं मंदममीवातानि श्वासास्तावका इव हंससारसशब्दाभ्यां व
र्ण्यते नूपुरध्वनिः ॥ यथा ॥ साराजहं सैरिवेत्यादि लीलाचलत्प्रीचरणारुणोत्पलस्फुरत्तुलाकोटिनिनादकोमलः शीरेरुचानूपमया हरन्मनः स्व
रन्तरादुन्मदसारसारवः अन्नधीपादानुसारिकविकल्पलताकारस्तावदधिकमाह वेण्याः सूर्याः सिभृंगाल्यो धम्मिल्लस्य विधुंतुदः सीमन्तस्या
धदण्डाचभ्रयोः सूर्यरूपाणको दन्तस्य जीरकाज्ञेयामदिगकुमुदं दृशोः जिह्वायां स्तब्धलोदो लानासायः पाटली तथा ॥ वल्लरीलहरीपाशः श

स्यात्तद्दृश्यं प्रथमं शास्त्रे भद्रं लभः पल्लवश्च नखस्पृष्ट रक्तपुष्पाणिनाभ्यास्तु विवराम्भोरुहेसमे वीचिसोपाननिश्रेण्यस्त्रिवल्या इति च
 निष्पत्तिः पुंसां मुखं चरत्तां कथं स्कन्धस्य सन्निभौ भुजौ वज्रस्पगमनमुष्णमित्त्वभि कीर्तितम् ॥ गोवर्द्धनस्तु ॥ शरीरतद्वयवयोर्धर्षणीया
 मुष्णमाह ॥ र्धर्म्यमृदुताकार्थमतिकोमलता तथा कान्तिरौज्वल्यमावत्यमित्येतेवपुषोगुणाः केशस्य दीर्घकौटिल्यमृदुनिष्ठानि सताः क
 पेक्षेक्षणा कण्ठे श्वाधीपस्त्वन्निरेखता नेत्रे स्नेह्यं विशालत्वं लोलता पांगदीर्घता नीलता प्रांतलौहिर्यं चैत्यनिविडपद्मता अधरेत्यन्तमा
 धुर्यमुष्णसत्त्वं सुस्फुटता दन्तस्य ज्वेतलौहित्यं द्वात्रिंशत्तातिदीप्तता माधुर्यं स्पष्टता वाचां मृदुता समता भुजे करे विमृदुता शैत्यं सर्वभागे
 च शोणता स्तने रश्मिमात्रं तैन्नत्यविस्तरदृढपाण्डुताः रेखास्त्र्यं र्धर्म्यं सीह्यं श्यामतानाभिगामिता कान्तिरुत्तानुपूर्वत्वं जंघयोर्नातिदीर्घता
 अक्षस्तमन्दसाधैर्धर्म्यनिष्ठासेतुसुगन्धिता ॥ इत्यादि ॥ मया संक्षेपशैलेन गच्छतामृदुवर्त्मनि सर्वेषामविरोधेन दिङ्मात्रमिह दर्शितम् ॥ इत्य
 लंकारोपयोगो विदुर्धर्ममरीचिः ॥ इहानीं पुरुषवर्णनमाह ॥ राज्ञामत्यन्तपीनत्वमुच्चता दीर्घबाहुता अत्र पुंसां मिति वक्तव्ये प्रायशः कवीनां
 जावत्सर्ववर्णनीया भवंति तन्न न गृह्यते महर्षिणा राज्ञामित्युक्तम् यथा ॥ व्यूढो रस्को वृषस्कन्धः शूलप्रो मुर्महाभुजः ॥ इत्यादि ॥ युगार्गलभुजौ

येन्द्रपदस्य भोमहस्तकैः बाहु र्यथा ॥ युवायुगव्यापतबाहुस्त्रिधादि भुजेभुजंगेन्द्रसमानसारेदृत्पादौ अमुष्यदोर्भ्यामरिदुर्गलुठनेधुवंगृहीता
 गिलदीर्घचिन्ता ॥ ३४ ॥ शिखासन्नचगेपुरस्फुरस्कपाटदुर्द्वयतिरः प्रसारिता मागेन्द्रगमनः पीनमैरावतकरायतम् देशिदंभुवनागारस्तंभराजा
 ममर्कसः यहाः कपाटेनशिलापहेनवर्ण्यते ॥ यथा ॥ युवायुगव्यापतबाहुरेससदृत्पादि मध्येकार्श्यम् ॥ यथा ॥ अवन्तिनयोपमुदग्रबाहु विंश
 लवसास्तनुदृत्तमध्यः इत्यदि ॥ उच्यतस्तपदेयथा ॥ कूर्माकारं चरणयुगलं धूतदिग्दन्तिशुण्डादण्डावूरुभुजयुगमपि व्यक्तनागेन्द्रशोभम् प्रायः
 पञ्चापरणविधयेतत्समर्थान्यदार्था नेकीकृत्यन्निभुवनसृजानिर्मितायस्यमूर्तिः स्तनयोरिवनारीणामत्यन्तस्वच्छताहृदि ॥ यथा ॥ सा
 निर्मलेतस्मन्धुकमात्माहृदिस्थिताचप्रतिविंविताच ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ कियत्यमग्नाकियतीचमग्नापञ्चेषुखाणालिरिवव्यलोकि नारीस्त
 नस्तच्छता ॥ यथा ॥ प्रतिफलितंगलगरलंकज्जलनुद्यापयोधरेदेव्याः प्रातः प्रोक्षितुमिच्छम् गिरिजाहसितोहरोजयति कान्तिप्रयोजकं यावत्ता
 वस्तद्वत्प्रवर्ण्यते तदयोविदृद्यया कृतावरोहस्पृहयादुषानहौततः पदेरेजतुरस्यविभ्रती तयोः प्रवालैर्वनयोस्तथाभुजेर्नियोदुका मेकिमुच्यते
 नर्मणी धानुताम्राधरः प्रभुर्देवदारुवहद्भुजः प्रकृत्यैवशिलोरस्कः सुव्यक्तोहिमवानभूत् चन्द्राननचन्द्रदिनमृगलोचनमृगरिष्यनसन्नम् कामंक्रम

लपत्राणां मैत्रेयस्यानुकारिणी इत्यादि ॥ विस्तृतमन्यत्र इदमुपलक्षणम् ॥ आह्लादत्वपुरस्कारेण चन्द्रादिसाम्यमुभयोरपि ॥ यथा ॥ इति हि जनेने हि ज
 यज्ञकान्तिरित्यादि इन्दुप्रभामिन्दुमतीवभावे इति स्फुरत्कमलपत्राभ इति श्रुतयोधे प्रतापोग्नादिवज्राद्यैः कीर्तिश्चन्द्रादिशुभ्रकैः करेपद्योर्ध्व
 रेखादिपदेकत्रध्वजादिकम् गमने हस्ति सिंहभ्यां कार्कश्यं च भुजादिषु ॥ स्फुटमिहोदाहरणम् गमने यथा ॥ पूर्वपथादेवपतेर्नियोगे मूर्ध्नावह
 न्काम्युक्ताणहस्तः प्राप्तस्तथैवाशुगजेन्द्रगामी प्रोद्दिद्यमानेन वयौवनेन ततो मृगेन्द्रस्य मृगेन्द्रगमीत्यादि स्फुरत्तरपदेव्याप्रपुङ्गवर्षभकुञ्ज
 राः सिंहशार्दूलनागाद्याः पुंसि श्रेष्ठार्थवाचकाः आदिपदादृषभोपिकर्तव्यारत्नसिंहाद्या नरराजदितः पदात् विशेष्यभावोद्युसदां नरभूमिवि
 शेषणात् यद्यत्सामुद्रिकश्रुतान्तद्वर्ण्यमुभयोरपि किन्तु शिष्टप्रयोगोऽत्र मया कल्पतयेष्यते ॥ इत्यलंकारशेखरे पुरुषवर्णनमरीचिः ॥ इदानीं
 सादृश्यप्रायकप्रकारेणाह इत्याद्यैः प्रतिमानाद्यैस्समानाद्यैर्निर्भादिभिः वन्धुचौरारिवंशाद्यैः सादृश्यप्रतिपत्तयः ॥ तदाहुः इत्याद्यैरेति ॥ इवव
 दायथाशब्दाः समाननिभसंनिभाः तुल्यसंकाशनीकाशप्रतिमाप्रतिरूपकाः सदृक् सदृशसंवादिशब्दाः सादृश्यवाचकाः ॥ प्रतिमानाद्यैरि
 ति ॥ प्रतिमानं प्रतिविम्बप्रतिमाप्रतियातना प्रतिच्छायाप्रतिवृत्तिरर्चापुंसि प्रतिनिधिरूपमोपमानं स्यात् ॥ समानाद्यैर्निर्भादिभिरिति ॥ वाच्य

लिङ्गाः समानश्च सदृशः सदृशः सदृक् साधारणः समस्तुल्यः सुरुत्तरपदेत्वमी निभसेकासनीकाशप्रतीकाशेषमादयः बंधुरिति बन्धुर्मि
त्रं यस्मिन् प्रेयान् प्रीतः सुहृत्सखा उपमानौपमेययोरेवम् ॥ चौरैरिति ॥ चौरैर्कागारिकस्तेन दस्युतस्करमोषकाः प्रतिरोधिपरास्कन्दिपाठ
चरमलिम्लुचाः मुखकान्तिचौरश्चन्द्रइत्यादिकर्तव्यम् ॥ अरीति ॥ रिपुवैरिसपत्नारिद्विषद्वेषणदुर्हृदः द्विद्विपक्षाहितामित्रदस्युशान्नवश
प्रवः अभिघातिपराएतिप्रत्यर्थिपरिपन्थिनः चंद्रस्यैरिमुखं इत्यादिकर्तव्यम् ॥ वंशाद्यैरिति ॥ संततिर्गोत्रजननकुलान्यभिजनान्वयो वं
शोन्वयायः संतानः सर्पिडास्तुसनाभयः समानोदर्यसोदर्यसगर्भ्यसहजाः समाः सगोत्रवान्ववशातिवन्धुस्वस्वजनाः समाः चन्द्रगोत्र
चन्द्रसोदरं मुखमित्यादिकर्तव्यम् ॥ प्रकारान्तरमाह ॥ भृतकाद्यैश्च भृत्याद्यैर्न्यक्कारणैः क्रियापदैः सन्देहततदाक्याद्यैः सादृश्यं प्रतीयद्यते
भृतकाद्यैरिति भृतकौ भृतिभुक्कर्मकरो वैतनिकश्च सः मुखस्य भृतकश्चन्द्रइत्यपि बोद्धव्यम् ॥ भृत्याद्यैरित्यादि ॥ भृत्येदां सेर्पदां सेरदां सगोप्य
कचेरकाः नियोज्यर्किकरप्रेष्यभुजिष्यपरिचारकाः मुखशसः शशीत्यादिकर्तव्यम् ॥ न्यक्कारणैरिति ॥ न्यक्करो वितिरस्कृर्वन्प्रतिक्षिपतिभ
त्सिति आक्रोशत्पवमानातिकर्तव्ययतिनिन्दति विडम्बयतिसंरुधेच्छंसतीर्ष्यत्यसूर्यति त्वन्मुखं चन्द्रं न्यकरोति इति ध्येयम् तृणीकृतमधि

सिद्धिर्निरस्तं च लघुकृतम् अनादृतमवस्तुतममभोजनमुखेन्दुना ॥ सन्देहेति ॥ यथा ॥ किमिन्दुः किंपद्यमित्यादि तत्तद्वाक्येति ॥ तस्य पुष्पाति
 सौभाग्यं तत्सर्कान्तिं विलुपति तेन सार्द्धं विगृह्णाति तुलान्तेनाधिरोहति तत्पदं पदं धत्ते तस्य कक्षां विगाहते तमर्थमनुबन्धाति तच्छीलं त
 निषेधति तस्य चानुकरोतीति तमर्थमनुविंदति आकारयत्याहूय ते जिगीषति सैकहम् विधिरभोजसाम्राज्ये मुखेन्दुमभिषिञ्चति तस्या
 मुखेन सदृशं कथञ्च कर्तुमिच्छति भवतीन्दुर्न दासो पितृदास्यं चेत्किमिन्दुना चन्द्रमूर्ध्नि पदं धत्ते दृष्ट्वा चन्द्रप्रतप्यसि लीयते चन्द्रमाः का
 पितृभेति च पलायते ॥ दर्शयतु ॥ प्रतिच्छन्दसरूपादिसजातीयानुवादिनः सलक्षणसपक्षाभसवर्णतुलितादिकम् कल्पदेशीयदेशादिये चान्य
 नार्थवाचिनः समासश्च बहुव्रीहिः शरां कवदनादिषु भवन्तीति वादिशब्दाश्च सादृश्यं प्रतिप्रत्यये ॥ इत्याह ॥ कवीनां घटना नैव चराचरविलक्षण
 अकर्तुमन्यथा कर्तुं कर्तुं यासमते जगत् ॥ इत्यलंकारं शेषे स्वरे वर्णकरत्नम् ॥ इदानीं कविसंप्रदायस्य सर्वापेक्षया भार्हित्वं दर्शयन्नाह ॥ असतो
 पिनिबन्धेन सतामप्यतिवन्धनात् निपमस्य पुरस्कारासंप्रदायस्त्रिधा कवेः असतो पीतिवस्तुगत्या यन्नभवति तदपि कविभिर्वर्ण्यते ॥ यथा ॥ र
 त्ना निपमस्तत्रादौ रसाद्यलजलाशये जले भाद्यं न भोजनं द्यामभोजाद्यं न देष्यपि तिमिरस्य तथा मुष्टिग्राह्यत्वं सूचिभ्यता मुक्त्वं कीर्तिपुण्यादि

कास्येवकीर्त्यादिषु प्रतापैरक्ततोषत्वेरक्तत्वंक्रोधरामयोः ज्योत्स्नापानेचकोरणंप्रवालंसर्ववीरुधाम् केसरशोकपोस्सत्स्त्रिगण्डूषात्याद
पाततः मसाम्परेपिपुष्पाणिरोमास्त्रिबलिस्त्रियाम् ॥ सतामपीति पारमार्थिकमपिननिबद्ध्यते ॥ यथा ॥ वसन्तेमालतीपुष्पंफलपुष्पेचचन्दने
कामिदन्तेषुकुंशर्नाकुड्मलेषु चरक्ततानारीणंरूपामतापातः स्तनयोर्वम्रतातथानियमस्येति हिमवत्येवभूर्यत्वकृचंदनंमलयेपरम् हेमन्त
पिपिपेक्ष्माकासर्वहाकमलस्थितिः ॥ किंच ॥ सामान्यग्रहणेशौक्यंपुष्पाम्भ्रुत्रबाससाम् ध्वजचामरहंसानोहारस्पवकभस्मनोः कृत्स्नत्वस
र्वरस्यद्विषेपवारिधिबीरुधाम् भिन्नकाचासुराणांचधूमपंकशिरोरुहाम् लौहित्येधातुमाषिकजवारत्नविवस्वताम् पद्मपल्लववन्धूकदा
दिमीकरजादिषु पीतत्वंशालिमण्डूकवल्कलेषुपरागके वर्णसेवशिखिप्रौढिर्माधवेचपिकध्वनिः ॥ अन्यच्च ॥ कमलासम्पदोः कृष्णहरितो
र्मगसर्पयोः पीतसेहितयोः स्वर्णपरागाग्निशिखासुच चन्द्रेशशैणयोः कामध्वजेमकरमत्स्ययोः दानवासुरदैत्यान्मैकमेवाभिसंहितम्
॥ अपिच ॥ चिरन्तनस्थापितयाशिवचन्द्रस्पचालता मानवायौलितोषण्या देवाम्बरजतः पुनः पुवनानिनिबध्नीयास्त्रीणिसप्तचतुर्दश चतस्रो
होदशादिशम्बतुरः सप्तवारिधीन् अष्टादशकृत्वाविद्याः चतस्रश्चतुर्दश येस्वसेतेजलेजीवाभिन्दन्त्यर्कैरणेमृताः महत्त्वमादिसर्गान्ते

अ-शे-सू-स्यताजगतामपि शैलादिभिर्द्युतेशब्दान्नभः पूर्तिरथोद्गमं नामतसदुपाधौस्याच्छङ्कः रोच्यवाहनः विह्वलेन वृषाङ्कोपेध्वजे सत्वाह्वयध्व
२४ जः शूलानसर्प्यगिरिशः शशिनहरिणीविधुः इन्दुमौलिर्महादेवो गंगामौलिर्नतुक्कचित् रत्नयोर्दलयेध्वेवववयोः सशयोर्नभित् नानुस्वा
रभिसर्गोच्चविभ्रभङ्ग-स्यसम्मती इववद्वाहिहीहस्मउतवैसुक्लिसैवच्च पदान्येतानि देयानि पादस्याद्येन जातुचित् भूतेन्द्रभारतेशास्त्राकृमह
च्छब्दामिरयैकः दुर्योध्वाह्मणो वृष्टिभोज्योषधपथादिषु ॥ इत्यलंकारशेखरे संप्रदायरलेनियममरीचिः ॥ अथ संक्षेपेण वर्णनीयमाह ॥ वर्ण्य
श्रवणादेधीचदेशोग्रमः पुरीसरित् सरोक्षपरण्योद्यानाद्रिप्रयाणरणवाजिनः हस्तपर्कचन्द्राद्यतवो विवाहौ च स्वयंवरम् सुरापुण्याः मृसम्भो
गविष्णोऽपमृगयाभ्रमाः कालान्तरं वयः सन्धोऽध्वन्तवृक्षाभिसारिकाः ॥ अेषां विशिष्यवर्णनमाह ॥ नृपे कीर्तिः प्रतापाज्ञादुष्टशान्तिविवेकिताः
धर्मप्रयाणसंग्रामशस्त्राभ्यासनयसमाः प्रजापालारिशैलादिनिवास्तोरिपुशून्यता औदार्यधैर्यगर्भीर्यैश्चर्यैर्योद्यमादयः देव्यासौभाग्यलायण्य
शैलशृङ्गारमन्मथाः अपाचातुर्यदाक्षिण्यप्रेममानव्रतादयः देशेषु ह्रस्वनिद्रव्यपण्यधान्याकरोद्भवाः दुर्गग्रामजनाधिक्यनदीमातृकतादयः
ग्रामेधान्यलतावृक्षसरसीपशुपुष्टयः सेनादिरुद्रकंदारग्रामस्त्रीमुग्धविभ्रमाः पुरेहपरित्वावप्रप्रतोलीतेरणध्वजाः प्रास्तादाध्वप्रपाशमवा

केकेर्यासतीमदी सरिदम्बुधियापित्यवीजोवनगजादयः पद्मानिषट्पदाहंसचक्राद्याकुलशाखिनः सरस्वभोलहर्षभोगजाद्युजषट्प
 दाः हंसचक्राद्यस्तीरोद्यानस्त्रिपान्यकेलयः अम्बोद्दीपाद्विरजोर्मिपोतपादेजलपूवाः विलुकुल्पागमभ्रवन्द्राद्विरेषीचपूरणम् ॥ अरण्ये
 हिमरहिभयूषसिद्धाद्योद्गताः काकोलूककपोताद्याभिन्नभ्रवाद्यादयः उद्याने सरणिः सर्वफलपुष्पलतादयः पिकालिकेलिहंसाद्याः क्रीडा
 कण्यध्वगस्थितिः शैलेमेघोषधीधातुवंशकिन्नरनिर्भराः शृंगपादगुहारलवनजीवाद्युपत्यकाः प्रयाणेभेरिनिम्बानभूकम्पवलधूलयः
 करभोसध्वजकुम्भवणिकृशकटवेशराः पुद्गेतुवर्मवलवीरजोसितूर्यनिर्घातनादशरमण्डपरक्तनद्यः छिन्नातपन्नरथचामरकेतुकु
 म्भिषोधाः सुरीवृतभटाः सुरपुष्पवृष्टिः अम्बेवैगित्वमौन्नत्यंतेजः सल्लक्षणस्थितिः खुरोत्तवातरजः प्रौढिजातिर्गतिविचित्रता गजेसंह
 रायोधित्वमुद्यत्कर्णघापलम् अरिषूहविभेदित्वकुम्भेमुक्तामहालयः ॥ सूर्येरुणतारविमणिचक्राम्बुजपथिकलोचनप्रीतिः तारैन्दुशेपकी
 यधुलूकतमघोरकुमुदकुलटार्तिः चन्द्रेकुलटाचक्राम्बुजवीरविरहितमोर्तिरोज्ज्वल्यम् जलनिधिजननेत्रकैरवचकोरचन्द्रास्पदं प्रतिप्रीतिः
 सुरभीशैलकोकिलदक्षिणपातद्रुपल्लवोद्गताः जातीतरपुष्पचयाद्रुममञ्जरीभ्रमरभङ्गाराः ग्रीष्मेपाटसमस्त्रितापसरः पथिकशोणवाते ॥

सक्तुप्रपाप्रपास्त्रिमृगतस्त्रादिफलपाकाः वर्षासुघनशिखिस्मयहंसगमापंककंदलोद्रेदौजातीकदम्बकेतकभज्जनिलनिम्नगाहलिप्रीतिः शर
 दिंदुरविपटुत्वंजलाच्छतागस्त्यहंसवृषर्पाः सप्तकृदासिताभ्राञ्जरुचिः शिविपक्ष्मदपाताः हेमंतेदिनलघुतामरुवकपवशीतसंपत्तिः ॥ शिशि
 रेकुन्दसमृद्धिः कमलहतिर्वोगुडामोदाः ॥ विवाहेस्नानशुद्धंगभूषातूर्यत्रयीरवाः वेदीसंगितगमादिलाजमंगलवर्णनम् स्वयंवरे शचीरक्षाम
 ज्वमण्डपसज्जता राजपुत्रीनृपाकारान्वयचेष्टाप्रकाशनम् सुरापाने विकलतास्खलनं वचने गतौ लज्जामानच्युतिप्रेमाधिक्यरक्ताक्षता
 भ्रमः पुष्पावचये पुष्पावचयः पुष्पार्पणार्थनेदयिते मालागोत्रस्खलने क्रोधो वक्रोक्ति संभ्रमाश्लेषाः जलकेलौसरः शोभश्चक्रहंसापस
 र्पणम् पद्मस्तानिः पद्मः सेपोक्षिरागोभूषणच्युतिः सुरते सात्विकाभावाः सीत्काराः कुड्मलाक्षता कौशित्कंकणमञ्जीरारवोरदनखक्ष
 ताः विरहे तापनिश्वासचिन्तामोनकृशंगताः अद्भुतसंस्मृतिनिशादैर्घ्यजागरः शिशिरोलता मृगयायांचसंचारे वागुगनीलवेषता मृगाधिक्यं मृ
 गत्रासोहिंसेद्राकृत्वगतित्वरा आश्रमेतिथिपूजैर्गणविश्वासोहिंस्त्रशान्तता यज्ञधूमो मुनिसुताद्भुसेकोचत्कलंद्रुमाः पद्मकेकोत्सवः प्रातर्मध्या
 हेतापसप्तवः सायंसूर्येतिलोहित्यंचक्रपद्मादिविप्रवः पूर्व त्वग्रतनर्त्तकसंधिग्याप्योपवर्णनम् एवं शैशवंतारुण्यमाध्यस्थे विषमंचतत्

अन्धकारेति काठिन्यं विष्वलोपसमर्थता आकस्मिकसमारंभोनिः शंकमभिसारिता वृक्षे प्रचुरशाखत्वं दलादर्शितसूर्यता उच्चता प्रसवेत्कर्म
वयः पथिकसेव्यता अभिसारेभयभ्रंशो मञ्जीरादितिरस्त्रिया साहसं रागितोत्कर्षा कालानुगुणवस्त्रता ॥ इत्यलंकारशेखरे वर्णनीयमरीचिः
नियमान्तरमाह ॥ श्वेताश्वद्रादयो ज्ञेयानीलाः श्रीकेशवादयः शोणास्तुषात्रधर्माद्याः पीताक्षीपशिखादयः धूसरा अथ धूल्याद्याः ज्ञातव्याः
काव्यवर्त्मनि ॥ अत्रैव ज्ञातव्यं ॥ श्वेतानि चन्द्रशक्ताश्वशंभुनारदभार्गवाः हलीशेषाहिशक्रेभौ सिंहसौधशरङ्गनाः सूर्येन्दुकान्तनिर्मोकमन्दा
रद्रुहिमाद्रयः हिमहासमृणालानि स्वर्ण्डेभरदाभ्रकम् सिकतामृतलोध्राणि गुणकैरवशर्कराः नीलानि कृष्णचन्द्राङ्गव्याससमधनेजयाः
शनिद्रुपद्माकालीराजपट्टविदूरजम् विषाकाशकुहशस्त्रागरुपापतमोनिशाः रसादद्रुतशृंगारौ तथापि च्चक्रहृदयः शिरिचिरं यमोरसः कण्ठः
खञ्जनकेकिनोः कृत्याकायागजाङ्गरः खलान्तः करणादयः शोणानि सात्रधर्मश्च त्रैतरीद्रसस्तथा चकोरकोकिलापारावतनेत्रं कपेर्मुख
म् तेजः पूषरामस्तं च भोमकुंकुमतक्षकाः जिह्वेन्द्रगोपस्वद्योतवियुत्कंजरविंदवः पीतानि क्षीपजीवेन्द्रगरुडे श्वरसज्जटाः ब्रह्माक्षीररसस
र्पकलिहापरोचनाः किंजल्कचक्रवाकायाहरितालमनःशिला धूसराणि रजोलूताकरभोग्गुहगोधिकाकपोतमूषकोदुर्गाकाककंठरवदयः

अथै इदमुपसङ्गम् ॥ हरिताः सूर्यतुरगावुधो मरकतादयः इत्यपि बोद्धव्यम् द्वैरूप्ये चाप्रसिद्धौ च नियमो यमुदाहृतः अन्यद्वस्तु यथा यत्प्राप्ततथैवो
पवर्ष्यते ॥ इत्यलंकारशेखरे शुक्लादिनियममरीचिः इदानीं नियमोत्तरमाह एकस्मादासहस्रं च यद्यद्वस्तु यथा भवेत् तत्तत्कविप्रयोगेन ज्ञातव्यं
काव्यमिच्छता ॥ अत्रैव ज्ञातव्यम् ॥ एकरेन्द्रः करीचाश्वो गजास्परदशुक्रदक् दयंपक्ष्मनदीतीरनरश्रुतिभुजादिकम् त्रयं कालाग्निभुवनगंगा
मार्गेशहगुणाः ग्रीवारेखामहीकोणस्तथाशूलशिसावली संध्यापुनः पुष्करागिरामविस्तुज्वरांघ्रयः चत्वारिवेदब्रह्मास्पवर्णाधिहरिवाह
वः स्वर्देतिदंतसेनांगोपाययामयुगाग्रमाः पंचपांडवरुद्रास्येन्द्रियस्वर्देवतादयः महाभूतमहापापमहाकाव्यमहामखाः पुराणलक्षणप्राणा
मिलावर्गेन्द्रिपार्थकाः षड्भुजकोणत्रिशिरोनेत्रतर्काङ्गदर्शनम् चक्रवर्तीमहासेनवदनानिगुणारसाः सप्तपातालभुवनमुनिद्विपार्थकाजिनः
वारश्चस्वरराज्यांगद्वीहिबहिःशिखादयः अष्टौ योगाङ्गवस्वाशामूर्तिदिग्गजसिद्धयः ब्रह्मश्रुतिव्याकरणदिक्याहाहिकुलाद्रयः नवंगद्वार
भूखण्डकृत्तरावणमस्तकाः व्याघ्रीस्तनसुधाकुण्डशृङ्गनरादिरसग्रहाः दशहस्तांगुलीशंभुवाहुरावणमौलयः कृष्णावतारोदिविष्वेदेवात्त
स्येन्दुवाजिनः एकादशमहादेवाः सेनाप्रकुरुभूपतेः द्वादशार्कराशिमाससंक्रांतिगुहवाहवः शारिकोष्ठकसेनानीनेत्रस्यापतिमंडलाः त्र

ये दशसुस्तावूलगुणाभ्यचतुर्दश विद्यान्वयम्पराश्वेवभुवनध्रुवतारकाः तिथयः स्युः पंचदशषोडशेन्दुकलास्मृताः अष्टादशदीपविद्यापु
रणस्मृतिधान्यकम् विंशतीशवणभुजानेत्राद्यथशतंतथा धार्तराष्ट्राः शतभिषक्तारकापुरुषापुषम् रावणागुल्यञ्जदलंशक्रयज्ञाधियोजन
म् सहस्रंजादूवीवक्तंशेषशीर्षाम्बुजच्छदाः रविरश्यर्जुनकरवेदशाखेन्द्रद्रष्टयः उदाहरणमेतेषांप्रसिद्धत्वान्नलिख्यते प्रहतेकेवलपांथा
मादृशाः काव्यवर्त्मनि॥ इत्यलेकारशेखरे संख्यानियममरीचिः॥ इदानींप्रकारमुपदिशन्नेवकवीनांप्रकर्षवीजमाह॥ गतागतंसमत्वंचसंस्कृ
तप्राकृतैक्यताम् तथावचनयोः साम्येधर्मिधर्माभिधापिच कवयः कुर्वतेशक्ताः समस्यापूरणदिकम् आदिचतुष्टयंचित्रकाव्योपकारक
म्॥ तद्यथा॥ समरुरुमध्यमसहासकारिकावरखवनदानवसरसीरसगजभुजगतरुणीरुतरदसोदरनदभेदनवरभैरवकलपुलकपतदात
पदस्यादिः चकारादसाम्येकविस्फुटतार्थता राजानदीमालिकाराजतेदीनरक्षीपिनाकिनानन्दनवनसहसात्वनुतइत्यादिः रेजिरेवभूवतिष्ठती
त्यारब्धाते संस्कृतेत्यादियथा॥ तत्रपुल्लिङ्गे॥ हाराहारविहारसारसमराः संभोगभोगाधराः संहारामरवारवारणरणं हारवीराकराः लोलोह
पवित्रासवायसह राहंकारहीरं कुरानीहारेरगताररागतरलागोविन्दकन्दैदनाः॥ स्त्रीलिंगे॥ धरणीधारणीगोणीरोहिणीरमणीमणी कंदलीलह

अ.शे. २७. रीरभात्ररीभेरीचसुंधरा॥नपुंसके॥जलफलपलमूलवारिकीलालतलवलपललदुकूलेंतिंगगंभीरकूलम् सलिलकपलवीरेतुच्छराजीवनीरंहलरज
तकुटीरंरुनालंपटीरम् भजगच्छदेहिसंहरकुरुरेचयमारयावगच्छेहि अवलोकयावचिन्तयधारयस्वादयेतिधातुजंविद्धि अेकस्मिन्नेवार्थे
बहुवचनेकवचनयोः॥साम्ययथा॥ क्रव्यादोदेपिरोवारिफलिनोवर्हिणेनरः तादृशोभूरुहाद्याश्वम्भसफेरवसोमपाः एवैरथिमैथानशब्दाःखु
रणशब्दयः धर्मिधर्माभिधायिपदेयथा सुषिरार्द्रप्रतीहारचुल्लपिल्लादिशात्रवः स्मेरालसौमत्तरश्चधर्मिधर्माभिधायकाः चकारादिशेषसामान्य
वाचकभावाभाववाचकपरिग्रहः॥तदुक्तम्॥शकुन्तधातुमरुतौगरुत्पत्कामदर्शनम् स्वच्छवंधूस्वगमनंचटकाद्यादिवाचकाः अपिधाना
यपूपादिभावाभावप्रदर्शनम् आदिपदात् आरादयुतभिन्नअवतंसदिपरिग्रहः॥इत्यलंकारशेखरेचित्रकाद्युपकारमरीचिः॥समस्यापूर्ण
विक्रमिति इहेतुकठिनसमस्याभिप्रायेणतदुक्तंक्वयः शान्ताः तत्रैवंप्रकारेणयदीदंस्यात्तदेदंस्यात्कर्ताविषयमेतिच अयोग्यः खलुकःशब्दः
कुत्रसंसर्गधीर्नेहि प्रसोत्तरात्पदेभङ्गात्पूर्वस्मिन्नाद्युपजनात् मिथ्याभिधाय्यसावेवअेषसार्वत्रिकः क्रमः॥प्रप्तेति॥केमण्डपन्तिस्तन
मण्डलानिकीद्रशुमाचन्द्रमसः कुतःश्रीः किमाहसीतादश्वत्कनीताहारामहादेवस्तातमातः॥पदेति॥मृगात्तिहः पल्लयते मृगमतीति

युगात्तेपन्त्यमांस्वयद्वयार्थकरणात् पूर्वस्मिन्निति प्रत्यर्थिकीर्तिनिर्जितकज्जलधवलंयावककुसुममितिप्रावत् यथापयभावान्तरप्रकार
स्तु अतस्त्वप्रेमयादृष्टंविद्येन्यस्तं विलोक्यताम् अरिहमेतत्संजातमिंद्रजालंविभावय प्रवेधयतिवाल्मेयपथायो ॥ प्रपूरयेत् सुवेधमिदम् प्र
काशन्तरं देवर्षिबरशायाद्यैर्मणिमञ्जौषधादिभिः मनोरथेनतपसायात्पुण्यचयेनच माययाशंवरादीनां सर्वसंभावयेत्कविः तत्रहृद्द्वयम् त
वस्तुस्वास्तिकं पुण्यम् ॥ श्रीपादस्तु ॥ रागवात्सल्यशोकाद्यैर्विनयेनमदेनच मतिभ्रमेणशौर्येणविपरीतकरः पुमानित्यादि ॥ विशेषस्तु ॥ कस्या
द्यद्याण्डसंसर्गप्रतिबधुषणुर्महान् युगान्तेष्वातिदूरेच्चनिकटेमहदप्यणुः हरेदृधोमुखत्वेतुविम्बाञ्चविपरीतता दृक्पीडनात्तनुव्यूहाद्वा
यनाविम्बतोयहु तमोऽकार्त्तिकदिभिः कार्त्तिकं शैक्वंप्रज्यात्कादिकीर्तिभिः लौहित्यंरक्तपीतादिसन्ध्यास्त्रकण्ठदिभिः तिमिरंरुद्रताप्रपुक्तचसुर्मा
द्यम् इयंचशैलीपतिपिपीलिकादित्यादि मशकीपतिकुज्जरइत्यादौ विपरीतोऽभवज्जनइत्यादौ एकोपिसशतंनृपइत्यादौ मषीपतिजगन्त्र
यमित्यादौ येतद्विष्णुपतेजगत् पद्मरागायतेजगत् क्रमेणयोद्धव्यम् कासावित्समस्यानांगानामुवनसंसर्गत्वात्तत्प्रकाराः प्रदर्शयन्ते ज
गतः प्रसवेभूमिदोर्गीरुस्मस्तुधोदुतौ बलीन्द्राहाटकेशीयपान्त्रयादौरसातले रसातलेइतिचतीयाग्वयी ॥ यथा ॥ द्यौर्विवेनजलेशार्द्रत्वविधि

अ.शे. मध्येदुपंभुवि भुवीत्युभयान्वयी पातालंवारणैस्त्रिप्रेचन्दनद्रुमपन्नगैः ध्वजप्रासादधूलीभिर्भूमिः स्वर्गमुपाययौ श्रीकृष्णस्योदरे सर्वसंसर्गः सार्व
२८ कालिकः पातालंभूमिश्च स्वर्गं ययावित्यन्वयः अगस्त्यं भोधिपानादिपौराणिककथाशतैः शिवादिदेवसंचारैस्तादृश्यैस्सर्ववर्णनम् शिवादिति
यत्र शिवोपातितत्र तत्रान्तरीयकतया सूर्यचन्द्रानलादीनामपि गमनमवश्यकमित्यर्थः सादृश्येति लक्षणायास्तु च ग्रेपर्वतद्वयमित्यदौ
औचित्येन संग्रामे कुम्भमुक्तामिर्दिवा तारकितेन भः ॥ राजशेषरस्तु ॥ उत्पाटितैर्न भोनीतैः शैलैरमूलबन्धनात् तांस्तानर्थान् समालोच्य सम
स्यां पूरयेत्कविरित्याह ॥ वृद्धास्तु ॥ कः प्रत्येति प्रसीमो न द्राक् प्रत्येति प्रतीहि च नहि नो तत्किमित्याद्यैरुक्तिमाश्रित्य पूरयेत् ॥ तथा ॥ पराजितश्चे
द्भगवान् जरासंधेन जंतुना प्रतीतिरद्य मेयातामृगात् सिंहः पलायते मासं भावयशल्येन फाल्गुनस्य पराजयम् कः प्रतीयात्कुरु श्रेष्ठमृगात्
सिंहः पलायतेत्यादि नहि गांडीवकोदण्डो मृगादित्यादि तत्किं कमलपत्रासमृगात् सिंहः पलायते सुबोधमखिलम् शब्दादुच्छलिते सिन्धौ
शैलाण्डादिबिदालिते त्वत्प्रतापाद्वीभूते स्वर्णाद्रेमलिने रवौ विरहे सर्वदहनः संतोषे सर्वमेव शशी कामिनि सर्वकाम्यं शान्ते लोष्टापते विश्वम्
वैशेषिकेषु काव्येषु गुणेषूत्कृष्टमन्दयोः अपेक्षया च तत्सर्गस्यातामुत्कृष्टमन्दते वैशेषिकेषु रूपादिपञ्चसु काव्ये शौर्ष्ये दार्ढ्ये सौन्दर्यादिषु

अपरिकलितकाव्यसरणिमीप्सुं शक्यं कर्तुमनतिस्मिन्नुसरन्कविः अव्ययेरजहर्लिंगैः साधारणविशेषणैः कृन्दो ज्ञात्वा पृथग्वाक्यैः स्ववुध्यामान
सीधयेत् समस्यापदवाक्यं स्मर्तव्यम् शिशूनागतयेऽस्माभिर्दिङ्मात्रमिह दर्शितम् काव्यकान्तरपान्यानामीदृगर्थे कियान्त्रमः ॥ इत्यलेका
रशेखरे कविसामर्थ्यरत्नम् ॥ रसआत्मेत्युक्तम् तत्र यथात्माने विनाशरीरमप्रयोजकम् तथा रसं विना काव्यमप्यतथाह साधुपकेप्यनास्वाद्यंभो
ज्यं निर्वृत्तवर्णयथा तथैव नीरसं कः क्व न स्याद्रसिकतुष्टये तन्न रसत्वमंगो गिभावापन्नसकलविभावादिसाक्षात्कारकत्वम् विशेषणं समूहालं
वनवारणापरसत्वं न पि जातिरिति वयम् ॥ केचित्तु ॥ कारणेनाथकार्येण सहकारिभिरेव च व्यक्तत्वं नीयमानस्तु स्थायीभावोरसः स्मृतः कारण
मंगनानवधौ बनाविकायाणि स्तंभः स्वेदेषरोमाज्जः स्वरभङ्गोऽथ वेपथुः वैवर्ण्यमश्रुप्रसयावित्यष्टौ सात्विकामताः सहकारिण उद्यानादयः ग्ला
न्यादयः ॥ यदाहुः ॥ विभाषेरनुभाषैश्च सात्विकैर्मिचारिभिः आरोप्यमाण उत्कर्षस्थायीभावोरसः स्मृतः ॥ तमिदानीं विभजते ॥ शृंगारहास्य
करुणरीद्रवीरभयानकाः धीमत्साद्रुतशान्ताश्च काव्येन वरसाः स्मृताः व्यक्तिप्रसस्तु सुखज्ञानात्परसवादिमतेन भवत्येवेति दिक् ॥ तत्र शृं
ंगारविभजते ॥ संभोगो विप्रलम्भश्च शृङ्गरो द्विविधः स्मृतः तन्न स्त्रीपुंसलसने दृष्टप्राप्तौ रतिरेव संभोगः ॥ तदुक्तम् ॥ अनुरक्तौ निषेवेतीयत्रान्येभ्यं

अ.शे २६ विलसितो दरीनस्पर्शनीनिर्भोगेयमुदाहृतः तत्रनायिकाग्रयसंभोगो यथा॥ शून्यं वासगृहं विलेक्य शयनादुत्थाय किञ्चिच्छनैर्निद्रायाज
मुपागतस्य सुचिरं निर्वर्णयितुं मुखम् विस्रब्धम्परिचुम्बयात्पुलकामालोक्य गण्डस्थलीं लज्जानम्रमुखीप्रियेण हसता चलाचिरं चुम्बिता अली
कान्तममुखीत्यन्वयः॥ नायिका चतुर्द्धा॥ अनूढा च स्वकीया च परकीया वराङ्गना त्रिवर्णिनः स्वकीया स्यादन्याः केवलकामिनः॥ तत्र॥ अनुरक्ता
वृत्तेन स्वयं स्वीकृता भवेत् सानूढेति यथा राज्ञो दुष्पन्तस्य शकुन्तला देवतागुरुसाक्षेण स्वीकृता स्वीयनायिका परकीयाप्यनूढे व विशेष
स्तु स्फुटस्तयोः सामान्यवनिता वेश्या भवेत्कपटपण्डिता नहिकश्चित्प्रियस्तस्यादातारं नायकं विना अस्याः प्रकाशोऽन्यासां प्रच्छन्नोरमण
इति विशेषः ता आष्टधा स्वण्डितोत्कण्ठिता प्रोष्यत्पतिका चाभिसारिका कलहं तरिता वासक सज्जा विप्रलब्धिका स्वाधीनभर्तृका चान्या चत
स्रोऽप्यष्टधामताः नायिकाग्रयो यथा॥ त्वं मुग्धासि विनैव कञ्चुलिकया धत्से मनोहारिणीं लक्ष्मीमित्यभिधायिनि प्रियतमे तद्दृष्टिं कांसे स्पृशि श
योपा न निविष्टसस्मितसस्वीने प्रोत्सवानन्दितो निर्ग्यातः शनकैरलीकवचनोपन्यासमालीजनः रूपसौभाग्यसंपन्नः कुलीनः कुशलो युवा॥
रेतुर्दत्तस्तु वृत्तवाक्नायकः प्रीतयेस्त्रियः अयं बहु प्रकारोपि संसेपेण चतुर्विधः॥ अनुकूलोदसिणश्च शठघृष्टौ च ते यथा लीनरागो नुकूलः

स्मादनन्तरमपि रतः हसिष्यन्मान्प्रविशेति पियः स्मादधिकृतः स्त्रियाम् प्रियंवत्प्रियंवतस्याः कुर्वन्विकृतीशठः पृष्टो ज्ञातापराधोऽपि न विल
 सोऽयमानितः ॥ विप्रलम्भस्तु ॥ भावोपहारमिर्नमप्रकर्षं मभिगच्छति नाधिगच्छति चाभीष्टं विप्रलम्भः स उच्यते अभीष्टं स्त्रीपुंसलक्षणमेव स
 द ॥ पूर्वानुरागोऽप्यनन्तराप्रवासः करुणात्मकः विप्रलम्भश्चतुर्हीसात्पूर्वपूर्वोऽप्यंगुरुः ॥ तत्र ॥ स्त्रीपुंसयोर्नवालोकादेवोद्भवसितरागयोः श्रेयः पूर्वा
 नुरागोऽयमस्मादिति कामयोः ॥ यथा प्रेमाद्वाः प्रणयस्तृणः परिचयादुद्गाढरागेऽयास्तास्तामुग्धदृशो निसर्गमधुराश्वेष्टाभवेयुर्म
 पि यस्तस्यः करणस्य च ह्यकरणव्यापारोऽधीक्षणादाशं सापरिकल्पिता स्वपि भवत्यानन्दसान्द्रालयः अथान्यावनिताशक्तमवगम्य स्ववल्ल
 भम् ईर्ष्यावशेनैव मुख्यमेव मान उदाहृतः ॥ यथा ॥ सापत्न्यः प्रथमापराधसमये सरव्योपदेशं विनाने जानाति स विभ्रमाङ्ग-वलनावज्जो
 क्ति संसृज्यते स्वर्द्धरद्धकपोलमूलगलितैः पर्यस्तनेत्रोत्पलावालाकेष्वलमेव रोदिति लुठल्लोलालकैरश्रुभिः प्रवासः परदेशस्येद्वितीये
 विरहोद्भवः यथा ॥ त्वामास्मि स्वप्रणयकुपितं धातुरागैः शिलायामात्मानं ते चरणपतितं यावदिच्छामि कर्तुम् अस्मैस्तावन्मुहुरुपचितैर्दृष्टि
 रासु प्रपते मेऽनूरस्तस्मिन्पिनसहस्रेऽसंगमं नो कृतान्तः ॥ इत्यादि ॥ स्यादेकतरपंचत्वेऽप्येत्योरनुरक्तयोः शृङ्गारः करुणाख्योऽयमजस्येवरतेरि

अ० ३० व नमुशृङ्गनरस्यरतिप्रकृतिस्वातस्याप्यसुखसंवेदनरूपत्वात्तस्यचविप्रलम्भेः भावात्सकथंशृङ्गनरभेदइतिचेन्नधन्योहमस्याः कृतेदशामि
माभनुभवामिदृतितत्रापितदभिधानात् क्वचित्संभोगपोषकत्वेनस्पृहणीयत्वाद्योतितंविस्तृतंमयैववाक्यरत्ने॥ श्रीपादस्तु॥ रतिर्भवतिदेवा
दीमुनीपुत्रेनृपेगुरी शृङ्गारस्तुभवेत्सेवयाकान्ताविषयारतिः॥ तत्रदेवेयथा॥ कण्ठकोणविनिविष्टमीशतेकालकूटमपितेमहामृतम् अप्यु
पात्तममृतंभवदुपुर्भेदइतिपदियेनरोचते॥ मुनीयथा॥ हरत्यद्यंसंप्रतिहेतुरेष्यतः शुभस्यपूर्वचरितैः कृतंशुभैः शरीरभार्जाभवदीयदर्श
नंन्यनक्तिकालत्रितयेपिपौग्यताम्॥ पुत्रे॥ एहोहिवत्सरघुनंदनमूर्णचंद्रचुंवामिमूर्द्धिसुविरंचपरिषजेत्वाम् आरोप्यवाहृदिदिवानिश
मुदहामिवन्देयवाचरणपुष्करकंदयते॥ नृपेयथा॥ तेकौपीनधनास्तएवहिपरंधात्रीफलेभुंजतेतेषांहारिमदन्तिवजिनिवहासैरेवलब्धा
सितिः तेरेतत्समलंकृतंनिजकुलकिंवाधुवृमहेयेदृष्टाः परमेश्वरेणभवतातुष्टेनरुष्टेनवा॥ गुरीयथा॥ हातातविश्वजनवत्सलमामकी
नजीवीपथयुमणिवेशवसंसभूत स्याच्चेद्बत्कुलजसद्यनिचेटकः स्यायद्वाभवच्चरणपंकजरेणुरेव हासमूलः समाख्यातोहास्यनामार
सोवुर्थैः वेष्टाङ्ग-वेषभेदस्याहास्योहासस्यचोद्भवः कपोलाक्षिकृतोल्लासोभिन्नोष्ठः समहात्मनाम् विदीर्णास्पृश्वमध्यानामधमानोसशब्द

कः॥ यथा॥ मर्षसर्वमिति ज्ञात्वा प्रियाये प्रेषितमनः तच्च तत्रैव रमते हताः पाणिनिनावपम् शोकोत्थः करुणो ज्ञेयस्तत्र भूयात्तुरोशनं वैषर्ण्यं
मोहमिर्विदप्रलयाभूषिवर्णयेत्॥ यथा॥ मदेकपुत्रजननी जरातुरानवप्रसूतिर्वरटातपस्विनी गतिस्तयोरेष जनस्तमर्षयन्महाविधेत्वां करु
णारुणहिमो क्रोधात्मको भवेद्द्विद्रुः क्रोधः प्रोत्पाद्ये रणः भीष्मवृत्तिरसामान्यो भवेदुग्रक्रियाश्रयः स्वासघातस्वयं शस्त्रात्सेपभ्रुकुटयस्त
था अजारातिजनासेपोऽलनं चोपवर्णयेत्॥ यथा॥ कृतमनुमतं दृष्टं वापेरिदं गुरुपातकं मनुजपशुभिर्निर्मर्यादेर्भवेद्भिरुदायुधैः मरकरिपु
णासाईतेषां स भीमकिरीटिनामयमहमसुद्रोदोमांसैः करोमिदिशो वलिम् उत्साहात्मा भवेद्द्विरो वलशस्त्राश्रयश्च सः नायकोऽत्र भवेत्सर्व
प्रतापैरभिमते गुणैः॥ यथा॥ शुद्राः संप्रासमेते विज हतहरयो भिन्नशक्ते भर्कुभापुष्पाद्वात्रेषु लज्जान्दधति परममीसायकः निष्पतन्तः सौ
मिप्रेतिष्ठपान्नेत्यमसिनहिरुषां नन्वहं मेघनारः किंचिद्भूभङ्गलालानियमितजलधिं रामनन्वेषयामि भयानको भवेद्द्विप्रकृतिर्धैर्य
स्तुमः सच प्रायेण वनिता नीचवालेषु दृश्यते दिगालोकास्पशेषाङ्गकम्पाद्ददसंभ्रमाः स्तंभवैषर्ण्यमौहाश्रवण्यन्ते विषुधेरिह॥ यथा
ग्रीष्मभङ्गनभिरामैमुहुरनुपततिस्पन्दनेदत्तदृष्टिः पश्चादेमप्रविष्टः शरपतनभयाद्रूपसापूर्वकायम् शय्येरुद्धावलीढैः श्रमविष्ट

तमुत्सवभंसिभिः कीर्णवर्त्तमस्येदग्रपुतत्वादियतिवहतरंस्तोकमुर्व्याप्रयाति वीभत्सः स्याज्जुगुप्सातः सोहृद्यश्रवणेशणात् निष्ठावनास्पभं
 गदिस्यदप्रमहतानच॥यथा॥ उत्कृत्योत्कृत्यकृत्तिप्रथममथष्टशूक्ष्मेधभूयोसिमांसान्यंसस्फिकृष्टपिण्डाद्यवयवसुलभान्युग्रगंधीनि
 जम्बव आर्तः यर्यस्तनेत्रः प्रकटितदशनः प्रेतरङ्कः करङ्कादङ्कः स्यादस्थिसंस्थापुटकगतमपि क्रव्य मव्यग्रमस्ति विस्मयात्माद्भुतो ज्ञेयः
 सत्वासंभाष्यवस्तुनः दर्शनाद्वृण्णाहपि प्राणिनामुपजायते तत्रनेत्रविकारः स्यात्पुलकः स्वेदएवच निस्पन्दनेत्रतासाधुसाधुवादास्तथाम
 ताः चित्रेकनकलतायांशरदिन्दुस्तत्रखंजनदितयेतत्रचमनोजधनुषीतदुपरिगाढांधकाराणि सम्यग्ज्ञानसमुत्थानः शान्तो निस्पृहनाय
 कः रागद्वेषपरित्यागे सम्यग्ज्ञानस्य चोद्भवः पम्वात्तापः शरीरादियावहस्तुविडंवनम् विवेकचित्तस्यैर्यादियोगाद्यास्तस्यलक्षणं॥यथा॥अ
 हौभाहारेवाकुसुमशयनेवाहृषदिबामणौवालोष्टेवावलवतिरियौवासुहृदिवा तृणेवास्त्रेणेवाममसमदृशोयांतुदिवसाः कचित्पुण्यारण्ये
 शिवशिवशिवेतिप्रलपतः स्त्रीर्गस्त्रीसमूहः अन्नाहिरिवहारेहेयोनतुहारवदहिरप्पुपादेयइतिबोद्धव्यम् अन्नसर्वत्रतत्तद्रसत्वमात्रेउदाह
 रणमितिस्मर्तव्यम् इदानींरसानामविरोधविरोधावाह शृङ्गारहास्यौकरुणवीभत्सौवीररौद्रकौ भयानकाद्भुतोमित्रेमित्रयः शान्तोनकस्य

वित् शान्तेः करणवीभत्तेन विविदेष्टि चक्षुः शृंगारे शंस करुणैहासस्य करुणैरिपुः अत्र करुणवीभत्सयोर्मैत्रीविशेषाभिप्रायेण स्मर्तव्यम् ॥
स्वप्तिभावेऽसुप्तुः समत आह रतिर्हासश्च शोकश्च शोभेत्साहीभयेतथा जुगुप्साविस्मयोभावानिर्वेदः स्थापिनो नव स्थापिनोभावानवेत्यर्थः
ननु निर्वेदस्य कथं शान्तरसंस्थापितव्यमिति चेन्न अधिकरणभेदेनोभयाविरोधादित्यन्यत्र विस्तरः स्थापिलक्षणं तु विरुद्धैरविरुद्धै
र्योभावेर्विच्छिद्यते नयः स्वात्मभावेन यस्यान्यास्यापीभावः स उच्यते यथा लवणाकरः विरुद्धैर्जुगुप्सादिभिरविरुद्धैरित्यादिभिर्योनविच्छिद्यते
॥ विशेषलक्षणं ननु ॥ मनोनुकूलविषयसुखात्मकं संवेदने रतिः अङ्ग-क्रीडादिभिश्चेतोविकारोहासः इष्टनाशादिजनितं चित्तवैकल्यं शोकः प्र
तिकूलेषु तेष्वप्यप्रसेहः क्रोधः कार्यारंभे स्थिरसंरंभ उत्साहः व्याघ्रादिदर्शनादिजनितं मनः क्लेशमयम् दोषदर्शनात्पदार्थगर्हणं जुगुप्सा लो
कक्षीमातिक्तास्तपदार्थविषयचित्तविकारो विस्मयः तत्त्वज्ञानादीर्ष्यादिभिः स्थापमाननं निर्वेदः एते च सर्वभावेषु मुख्याः यदाह ॥ यथानराणां
नृपतिः विषयाणां च यथा गुरुः तथा सर्वेषु भावेषु स्थायीभावः स्मृतो महान् विभावो द्विविधः उद्दीपन आलंबनश्च तत्र को किल वसन्तादिरुद्दीप
नः न्यपिकादिरालंबनः यो गदपि अस्माकं मते रतित्वादिकमनुभावत्वादिकं जातिरेव न हि वैशेषिकादिवदस्यत्प्रक्रियेति ॥ अनुभावलक्षणं

न्तु ॥ अनुभावो विकारस्तु भावसंस्पर्शनात्मकः ॥ तत्र ॥ हेलाविहितिविद्यो ककिलकिंचितविभ्रमाः लीलाविलासाहावध्वविसे पोविष्टौ मद्ः
 मोहापितकुहमित्तमौग्धश्चतपने तथा ललितं चेत्यमीहावाध्वेष्टाः शृङ्गारभावजाः एतच्चास्माभिरेव प्रपंचितमन्यत्र ॥ सात्विकलसन्तु ॥
 विशेषेणाभितः कायेस्यापि न भावयन्ति ये अनुभूतादिहेतूस्तान्वदन्ति व्यभिचारिणः आदिपदास्त्वेदादिपरिग्रहः ते च निर्वेदग्लामिनी
 कास्मास्तथा सूर्यामदधमाः आलस्यैव दैन्यं च चिन्तामोहसमृतिर्धृतिः श्रीडाचपलताहर्षश्चावेगोजडता तथा गर्वो विषाद औक्षुक्यमिद्राप
 स्मरणवच सुप्ते विरोधो मर्षश्चाप्यवहित्यमथोपता मतिर्व्याधिस्तथोन्मादस्तथामरणमेव च त्रासश्चैव वितर्कश्च विज्ञेया व्यभिचारिणः अमी
 च प्रत्येकं भाव्यते क्वचित्सर्वभावतापि यथाक्वा कार्ये शशलस्मण इत्यादि अत्र क्वा कार्यमिति वितर्कः भूयोपि दृश्येत सैत्यास्तु क्वपम् दोषाणा
 मिति मतिः कोपः पीति स्मृतिः किं दृश्यतीति शोकास्वप्नेपिसा दुर्लभेति दैन्यम् चेतः स्वास्थ्यमुपेक्षति धृतिः कः खल्वित्यादि चिन्ता ॥ इत्येका
 रशेखरे रसमरीचिः ॥ परेरसदोषाभावानुकूलवर्णादयः काव्यशरीरमनइत्युक्तमतोरसदोषा निदानिमाह ॥ स्वस्वशब्देरुपादाने भावस्य चरस
 स्पच कष्टप्रकल्पनीयत्वः अनुभावविभावयोः प्रकृतेरसवैरित्वन्तेषां व्यक्तिविपर्ययः अनौचित्यसर्वत्रसे दोषाः स्युरीदृशाः स्वमान्यतो

विशेषतो वा स्वस्ववाचकशब्दप्रतिपादकानां निर्वेदादीनां रस्यदीनां वारस्मननुगुणत्वमितिसकलानुभवसिद्धे ॥ तत्र व्यभिचारिणः स्वस्वशब्देषां
द्वयम् यथा ॥ स श्रीडादयितानने सकरुणामातङ्ग-चर्मवरे सन्नासाभुजगे सविस्मयरसा चन्द्रे मृतस्यन्दिनि सेर्षाजहुसुतावलोकनविधौ दीना
कपालोदरे पार्वत्या नवसंगमप्रणयिनी दृष्टिः शिवायास्तु वः स श्रीडानयननिपातनात् अत्र श्रीडादीनां स्वस्वभावप्रतिपादितानाञ्च मत्कारज
नक्त्यस्य सह दयसाक्षिकतया तदभावे रसभंग इत्युचितम् एतदेव प्रत्युदाहरणं प्रतिपादयन्ति व्यानम्नादयितानने मुकुलितामातङ्ग-चर्म
वरे सोत्कम्याभुजगे निमेषरहिता चन्द्रेः मृतस्यन्दिनि मीलङ्गः सुरसिन्धुदर्शनविधौ ग्लाना कपालोदर इत्यादि ॥ स्यापिनो यथा ॥ संप्रहारैः प्र
हर्षिः स्वहाराणां परस्परम् भणत्कारैः श्रुतिगतैरुक्ता हस्तस्य कोप्यभूत् संप्रहारः संग्रामः अत्रोक्ता हस्परसस्परसशब्दस्य प्रतिपादित
स्पर्साजमकस्वम् यथा ॥ तामनङ्गजयमंगलग्रियं किंचिदुच्चभुजमूलशोभिनीम् नेत्रयोः कृतवतोऽप्यगोचरे कोप्यजापतरसो निरन्तरः शृ
ङ्गोदितप्रतिपादितस्य यथा ॥ अलोक्य कोमलकपोलतलाभिषक्तव्यक्तानुरागसुभगामभिराममूर्तिम् पश्यैष वाल्पमत्तिमृत्यविवर्तना
नमृङ्गारसीमनितरङ्गितमातनोति ॥ अनुभावस्य कष्टकल्पनीयत्वं यथा ॥ कर्पूरधूलिधवलद्युतिपूरधीतदिङ्गण्डलेशिशिररोचिषितस्य मृ

नः लोभाशिरोऽप्युक्तनिवेशविशेषकृत्पिर्व्यक्तस्त्वनोन्नतिरभून्नयनावनौसा अन्नचन्द्रोदयउद्दीपनविभावाः शृङ्गारयोग्यानुभावप्रतीत्यस्वा
 वनापर्यवसायिनः स्थिताः यद्यप्युक्तनिवेशोऽनुभावत्वयोग्यस्तथापितस्यनव्यक्तिप्रयोजकत्वेनोपादानादनुभावत्वापर्यवसानम् ॥ य
 द्यप्युक्तिश्चोवशृङ्गारः प्रतिपिपादयिषतः अभून्नयनावनौसेत्यनेनतस्यैवालम्बनत्वप्रतिपादनात् नचपुंसिकश्चिदनुभावउपात्तः नच
 विभावेरासेपार्हद्विकहेनकल्पनीयः ॥ विभावस्पयथा ॥ परिहरतिरति ॥ तिलुनीतेस्खलतितरां परिवर्ततेचभूयः इतिवतविषमादशास्य
 देहपरिभवतिप्रसभंकिमन्नकुर्मः इत्यनेनप्रकारेणास्यदशादेहेपरिभवतिइत्यन्वयः अन्नरतिपरिहारादीनामनुभावानांकरुणादावपि
 संभावनात्कामिनीरूपोविभावोप्यत्रप्रतिपाद्यः प्रकरणादिसापेक्षत्वात् ॥ प्रकृतरसविरोधिविषयकोविभावादिः ॥ तत्रविभावव्यभिचा
 रिणमुदाहरणमयथा ॥ प्रसादेवर्तस्वप्रकटयमुदेसंत्यजरुषेप्रियेषुष्यन्त्येगान्यमृतमिवतेसिञ्चतुवचः निधानंसौख्यानांक्षणमभिमुखं
 स्थापयमुखंनमुख्येप्रत्येतुंप्रभवतिगतः कालहरिणः अन्नशृङ्गारेप्रतिकूलस्यशान्तस्यानित्यताप्रकाशनरूपोनुभावः तत्रप्रकाशितोनिर्वेदस्य
 व्यभिचार्युक्तिमुक्तेः शब्देनिर्वेदस्यस्यापित्वात् ॥ व्यक्तिविपर्ययइतिपद्यत्तौयदूर्णनमनुचितंचेति ॥ तत्रतदूर्णनम् ॥ व्यक्तयोदिव्याः अदिव्याः

दिग्गदिग्गाश्च तत्र दिव्यत्वमसंख्येयकरूपकता यथा॥ शिवादेः शेषादेः अदिव्यत्वं यथामाधवादौ दिव्यादिव्यत्वं श्रीकृष्णादेः त्रिविधा अप्येतान्श्वतु
विधा भवन्ति धीरोद्भूतं गुरुतरसप्रधानाः धीरोदात्तधीरोद्धतधीरललितधीरप्रशान्ताः यथा॥ रामभार्गवश्रीकृष्णजीमूतबाहनाः अतैवेत्त
ममध्यमाधमभेदाद्बहुवोभवन्ति तत्र स्वः पातालगमनसमुद्राद्युल्लङ्घनपर्वतस्फोटनाद्युक्ता हो दिव्येष्वेव वर्णनीयः अदिव्येषु तु यावदेवलो
कप्रसिद्धमुचितं तावदेव वर्णनीयम् अनौचित्यमहान्सदोषः स च भवानीशंकरादीनां पित्रोर्वाकिलिवर्णनम् अस्पृक्षिर्वीरभः साम्यंस्त
नारुचित्यनौचिता इत्यनेनाऽस्ति वर्णनम् यद्यपि कुमारसम्भवे कालिदासेन वर्णितम् तथा प्यर्वाचीनैर्न कर्तव्यम् न हि गजादीनामुदर्य
स्तेजो बटकाष्टमशिते पचतीत्यस्मदादीनामुदर्येण ते जसा तथा भवितव्यमिति न्यायात् तस्यापि दोषत्वाद्वादोषान्वक्तुम्वदन्ति दोषे व्य
क्तिविवेकोऽसुकविलोकविलोचने काव्यमीमांसिकप्राप्तमहिमामहिमाहतः॥ यदाह महिमा॥ अनौचित्यादितेनान्यद्रसभंगस्पर्कारण
म् प्रसिद्धोचित्यमूलहा हिरसस्योपनिषत्परा ईदृशा इत्यनेनान्येनौचित्यहेतवो दोषा भवन्तीति दर्शितम्॥ यथा॥ नायिकायामानादिना च
रणप्रहारादिना वान्प्रयच्छन्त्यान्तिककोपादिवर्णनम् व्यक्तिविपर्ययानौचित्ययोरवान्तरभेदविवक्षाभावेदः अमीषां क्वचिदोष

तापि यन्नरसहानिर्भवतितद्यथासहृदयैरेवपर्यालोचनीयमिति ग्रंथगौरवभयानेहृतन्यतइति॥इतिश्रीमाणिक्यचन्द्रविरचितेलंका
 रशेखरेरसदोषमरीचिः॥उद्दामावीररौद्रादौकुंदोरीत्यात्वादयः हृद्याः शृङ्गारहास्यादौपरयेर्मध्यमागतिः इदानीमनुकूलान्वर्णनीयना
 ह शैशादावित्यादिपदेनभयानकस्यहासादावित्यत्रकरुणस्यपरिग्रहः परयोर्वीभत्साद्भुतयोः शान्तस्यनियमोनास्तीतिहृदयम्॥उद्दामेति च
 न्दः कुंदकंदंसीस्त्रग्धरादिरीतिर्भेदी असरेषुश्रीपादः उद्दामाः स्वान्तरालेनसजातीयेतरेणच योगाद्याश्चैवचत्वारः शेषाविकटगुम्फना हृद्या
 उपेन्द्रादि कुंदद्वरीतिर्वेदभीअसरेषुपुनः स्तुरावं नसौचलध्वन्तरीतौनष्टोपर्यनुनासिकः असमासोऽथ सोऽप्योवाहयंस्यात्संधिसौख्यव
 तमयथा॥अनङ्ग-रङ्ग-प्रतिमंयदङ्ग-भङ्गीभिरङ्गीकृतमानताङ्गाकुर्वन्तिपूनांसहसापथैतास्त्वान्तानिशन्तापरचिन्तितानि अत्रवैपरीत्यं दोषा
 येतिमनसिकृत्वाकचिददोषतामाह वक्तृवाच्यप्रवन्धानामौचित्येनकचित्कचित् रचनावृत्तिवर्णानामन्यथात्वमपीष्यते॥यथा॥मन्यापस्त
 ण्वाभः स्थितकुहरचलनमन्दरब्धानधीरः कोणाघातेषुगर्जत्पलपघनघटान्योन्यसंघट्टचण्डः कृष्णक्रोधाग्रदूतः कुरुशतनिघनोत्पातनि
 घ्नस्तथातः केनास्पृक्षिहमादप्रतिरसितमुखोदुन्दुभिस्ताडितोयम् भेरीशतसहस्राणिदृक्काशतशतानिचएकदायत्रहन्यन्तेकोणाघातः सउ

अपते अग्रहिवाच्यमुद्दामप्रबंधत्वात् प्रबंधश्चाभिनेयत्वान्न तथा किन्तु वक्ताभीमसेन इति तदेचित्यादुद्दामावर्णादयः क्वचिद्वाच्येचित्यात्
यथा शकुव्याकीर्णरङ्गुद्रुतनिशितशरसुणदीव्यतरसुज्यावेषसुअकण्ठारघरवचकितव्यस्तमातंगपूथम् स्वद्रव्यालूनस्वङ्गंतुमुलकल
कलप्रान्तकूजच्छकुन्तेभल्लधस्ताच्छभल्लवनभुविमृगयाकर्मतेन प्रतेने अग्रहिवाच्यस्य सर्वप्राणिविप्लवात्मकमृगयया एव तथात्वात्
त्वम् क्वचित्प्रबंधीचित्यात् ॥ यथा ॥ कादम्बव्यादौ शृङ्गारेपिनमसृणावर्णादिति दिक् ॥ सर्वसाधारणं दोषमाह ॥ गृहीतमुक्तकोनेष्टोहरचाणा
मरीचता मान्नाभेदोप्यतः पक्षः पदोप्येषमुभावहः एकस्यपदस्य शेषेयोवर्णः सोपरस्याद्येन दीयते यथा ॥ नाककलाहकाररेफचकार
णो सुतराम् ॥ यथा ॥ प्रवाहहरितादूर्कविद्याहरसितंतथा स्फूर्जत्काचचपाभूमिभूयः पुण्यैरवाप्यते मान्नाभेदेपि स्वल्पो दोष नाककादम्बि
नी पदेत्वेण न दोषः किन्तु गुणः ॥ यथा ॥ वन्दामहे महेशान इत्यादौ अन्यदप्याह रलयोश्च चवर्णस्य शैथिल्यायैव भूरितारेफलकारचवर्ग
भूयस्त्वं शैथिल्यहेतुतयारसहानिकरमित्यर्थः ॥ संधौवर्णदोषमाह ॥ रसहास्तादतिहृद्येन मशरहा हाहकारश्च क्वचतथशराशकका
रादधरादेषा यभूयस्त्वयोगः तात्सकारात् कात्ककारात् अधराभयोवर्तिनः अतिहृद्ययोः शृंगारहास्ययोः रसयोर्दोषा यभवन्ति शब्द

अ-शे-

३५

अथ कव्यस्यान्यपेक्षविरोधिता अस्य तु तस्मिन्पिरसहानिरिति विशेषः अनैकान्तिकबाधयोरिवानुमितौ अतद्विनेतदितिरहस्यम् भू-
यसीवर्णनायोगः कार्कष्यादिपदैश्रुतिमेवान्यथाकारमस्य राणिकियन्त्यपि काव्यालंकारविद्याभ्यां शौद्धोदनिरसूत्रयत् उपक्रमोद्देशगुणा-
वलेकारोः यचर्णकः संप्रदायः कवेस्तस्य स्वमर्थमप्यविश्रमः अष्टारत्नानि दीप्तानि सत्पलेकारशेखरे चत्वारः स्युरलंकारे संप्रदायमरीच-
मः सामर्थ्ये ही परस्मिंस्तु पंचकेस्युस्त्रयः ^{मम}ममकीनांकृतिमिमं द्वेषतो दूषयन्ति ये काव्यवार्तानजानन्ति ते नृनं पाशुलाः स्मृताः आस्ते यद्यपि
पूर्वपण्डितकृतव्याख्यैव संख्यायतामानन्दाय तथापि केशवकवेर्वाचामियं गुम्फना व्याख्यासौष्टवशब्दलाघवमिश्रः सवन्धपूर्वापरप्रत्य-
र्थप्रतिबंधनिर्मलगुणः कुत्राप्यतो लभ्यताम् तर्कप्रीटमतिः प्रशस्तकवितावल्लीव सन्तोत्सवः कोप्यव्याकरणप्रपंचचतुरोः लङ्कारपा-
रङ्गमः श्रीमत्केशवमिश्रमद्भुतगुणाबासंनियुज्यस्वर्यचक्रेशुक्तसमप्रवन्धममलेमाणिक्यचन्द्रो नृपः ॥ इति श्रीमन्महाराजमाणिक्यचन्द्र-
कारितकेशवमिश्रकृतेऽलंकारशेखरे विश्रामरत्नम् ॥ शास्त्रागोकुलचन्द्रस्य श्रीमन्नालालशर्मणा ॥ यत्नामुद्गमयं प्रापिशिलावर्णेः सुरोधितैः
श्रीमद्विजयवर्मकमलदिव्यकृते षण्णेशशर्मणशोधितेयम् मानमंदिरसन्निधौ चारणसी संस्कृतपन्नालयेऽलङ्कारशेखराख्योऽयं ग्रन्थो मुद्रितः संवत् १९२३

अलंकारशेखरसूचीप्रारम्भते १

प्रकरण	पत्र	पङ्क्ति	प्रकरण	पत्र	पङ्क्ति	प्रकरण	पत्र	पङ्क्ति
भङ्गलाचरण	१	१	मतातरेणलक्षणं	२	५	काव्यस्वरूपोत्तरम्	३	८
पथकस्याप्रतिज्ञा	१	२	काव्यप्रयोजनम्	२	६	रीतिलक्षणं	४	२
कविचरावर्णनं	१	४	सरस्वतीकंठाभरणोक्तलक्षणं	२	७	उक्तिविभागः	४	३
सुजनप्रशसादुर्जननिदा	२	५	प्रवृत्तौपयिकंफलम्	२	८	मुद्राविभागः	४	४
काव्यलक्षणावतरणं	२	७	प्रयोजनांतराणि	३	३	रतिविभागः	५	७
काव्यलक्षणं	२	८	कारणवर्णनम्	३	४	शक्तिलक्षणं	५	८
व्यङ्ग्यांतरम्	२	९	भाषाविभागः	३	२	लक्षणांतरम्	५	९
काव्यप्रकाशकारलक्षणं	२	१	गद्यलक्षणं	३	४	व्यङ्ग्यलक्षणं	५	१०
लक्षणांतरं	२	२	काव्यादर्शमतेनविभागः	३	५	शक्यार्थव्यङ्ग्यकता	५	११
तत्त्वद्वयं	२	४	प्रथममरीचिः	३	८	लक्ष्यार्थव्यङ्ग्यकता	५	१२

अ.शे.सू.
३६

प्रकरणं	पत्र	पङ्क्ति	प्रकरणं	पत्र	पङ्क्ति	प्रकरणं	पत्र	पङ्क्ति
व्यग्यार्थस्य व्यञ्जकता	६	८	व्यर्थ	७	७	व्याकीर्ण	८	४
उत्तमकाव्यलक्षणं	६	९	अश्लील	७	८	समाप्तपुनराप्तं	८	५
मध्यमकाव्यलक्षणं	६	१०	तद्वेदाः	७	८	भग्नक्रमं	८	६
अधमकाव्यलक्षणं	६	३	अप्रयुक्त	७	९	भग्नयति	८	७
द्वितीयमरीचिः	६	४	असाधु	७	२	भग्नच्छन्दः	८	९
दोषसामान्यलक्षणं	७	२	अवाचक	७	३	वाक्यगर्भः	८	१०
पददोषाः	७	३	तृतीयमरीचिः	७	५	अरीतिमत्	८	११
कष्टं	७	४	वाक्यदोषाः	७	६	अविमृष्टविधेयोंशं	८	१२
अप्रयुक्त	७	५	न्यून	७	७	समुदायार्थवर्जित	८	१३
संदिग्धं	७	६	विसंधिः	८	१	विरुद्धमतिकृत	८	१४

प्रकरण	पत्र	पङ्क्ति	प्रकरण	पत्र	पङ्क्ति	प्रकरण	पत्र	पङ्क्ति
असमर्थसमासं	६	१	देशादिविरोधि	६	३	समाधि	१०	२
चतुर्थमरीचि:	६	२	पंचममरीचि	१०	२	षष्ठमरीचि:	१०	४
अर्थदोषा:	६	३	अर्थगुणा:	१०	२	अर्थगुणा:	१०	५
विरसं	६	३	गुणविभाग:	१०	४	तद्विभाग:	१०	५
ग्राम्यं	६	५	शब्दगुणा	१०	४	भाविकत्वं	१०	६
व्याहतं	६	६	तद्विभाग:	१०	५	सुशब्दता	१०	६
रिवर्तं	६	७	संक्षेप:	१०	६	पर्यायोक्ति:	११	२
हीनोपमं	६	८	उदात्तत्वं	१०	७	सुधर्मिता	११	३
अधिकोपमं	६	९	प्रसादत्वं	१०	८	अर्थगुणमरीचि:	११	५
असदृशोपमं	६	२	उक्ति:	१०	९	वैशेषिकगुणः	११	६

प्रकरण	पत्र	पङ्क्ति	प्रकरण	पत्र	पङ्क्ति	प्रकरण	पत्र	पङ्क्ति
कष्टस्यादोषता	११	१	यतिभङ्गस्यादोषत्वं	१२	१	अनुप्रासलक्षणं	१३	१
संदिग्धस्यादोषता	११	३	विरुद्धस्यादोषता	१२	३	गूढलक्षणं	१३	२
व्यर्थस्यादोषता	११	४	विरसस्यादोषता	१२	४	श्लेषलक्षणं	१३	१
अश्लिलस्यादोषता	११	५	व्यर्थस्यादोषता	१२	६	प्रहेलिकालक्षणं	१३	३
अप्रतीतस्यादोषता	११	७	वैशेषिकगुणमरीचिः	१२	८	प्रश्नोत्तरलक्षणं	१३	५
अव्ययस्यादोषत्वं	१२	१	अलंकारसामान्यलक्षणं	१२	९	यमकलक्षणं	१३	७
न्यूनस्यादोषत्वं	१२	२	तद्विशेषलक्षणं	१३	१	शब्दालंकारमरीचिः	१३	८
विसंध्यदोषत्वं	१२	३	शब्दालंकारविभागः	१३	१	अर्थालंकारविभागः	१३	९
व्याकीर्णस्यादोषत्वं	१२	८	चित्रलक्षणं	१३	२	उपमालक्षणं	१४	१
समाप्रपुनरपुनरस्यादोषत्वं	१२	९	वक्रोक्तिलक्षणं	१३	४	तद्विभाग	१४	२

प्रकरण	पत्र	पङ्क्ति	प्रकरण	पत्र	पङ्क्ति	प्रकरण	पत्र	पङ्क्ति	प्रकरण	पत्र	पङ्क्ति
आख्यायिकापमा	१४	३	उपमामरीचिः	१५	२	रूपकमरीचिः	१५	३	अन्यदेशत्वलक्षणं ...	१६	२
आलेशयपमा	१४	५	रूपकलक्षणं	१५	३	उत्प्रेक्षालक्षणं	१५	३	विशेषोक्तिलक्षणं	१६	३
स्तोत्रपमा	१४	६	तद्विभागः	१५	४	समासोक्तिलक्षणं ...	१५	४	विभावनालक्षणं	१६	७
विन्द्यापमा	१४	७	विरुद्धरूपकम्	१५	४	अपनुतिलक्षणं ...	१५	४	व्यतिरेकस्यैतेष्वनन्तर्भावः	१७	१
अभ्युत्थपमा	१४	८	समस्तं	१५	६	समाहितलक्षणं	१५	६	आक्षेपस्याप्यनन्तर्भावः	१७	२
विषययपमा	१४	९	व्यस्तं	१५	६	स्वभावलक्षणं	१६	१	अलंकाररत्नं	१७	४
वैश्यापमा	१४	२	रूपकरूपकम्	१५	७	विरोधविभागः	१६	२	सादृश्यप्रतियोग्यनुयो		
नियमापमा	१४	४	श्लिष्टरूपकम्	१५	८	सारलक्षणं	१६	५	गिनौ	१७	५
स्वापमा	१४	५	लक्षणाया रूपकान्तर्भावः	१५	८	दीपकलक्षणं	१६	६	योषिदुपमानानि	१७	६
विनियोगपमा	१४	६	तद्विभागः	१५	९	सहोक्तिलक्षणं	१६	२	तत्तदुपमानानि	१७	३

प्रकरण	पत्र	पङ्क्ति	प्रकरण	पत्र	पङ्क्ति	प्रकरण	पत्र	पङ्क्ति	प्रकरण	पत्र	पङ्क्ति
केशोपमानानि	१७	७	बाहोः	१६	३	ऊर्वोः	२०	६	धम्मिल्लस्य	२१	८
ललाटेपमानानि	१८	५	करस्य	१६	५	चरणस्य	२०	७	सीमंतस्य	२१	८
भूपमानानि	१८	७	नखानां	१६	६	अंगुष्ठनखयोः	२०	८	जिह्वाचलस्य	२१	९
नासोपमानानि	१८	२	स्तनस्य	१६	८	गमनस्य	२१	१	वपुर्गुणाः	२१	२
कण्ठस्य	१८	५	रोमाण्याः	२०	४	कटाक्षस्य	२१	२	योषिदूर्णनमरीचिः	२१	८
तिस्रस्य	१६	५	नाभ्याः	२०	५	हासस्य	२१	३	पुरुषवर्णनं	२१	८
अथरोमस्य	१६	३	वल्ग्याः	२०	८	दर्शनस्य	२१	५	बाहोः	२२	१
देहानां	१६	७	मध्यस्य	२०	१	श्वासस्य	२१	६			
वैष्णवाः	१६	९	जघनस्य	२०	२	नूपुरध्वनेः	२१	७	वस्त्रसः	२२	३
वाङ्माधुर्यस्य	१६	९	नितम्बस्य	२०	३	वैण्याः	२१	८	हृदोत्पतस्वच्छतावर्णनं	२२	५

प्रकरण	पत्र	पङ्क्ति	प्रकरण	पत्र	पङ्क्ति	प्रकरण	पत्र	पङ्क्ति	प्रकरण	पत्र	पङ्क्ति
प्रत्यापोपमानानि.....	२२	२	समानाद्यैर्निभादिभिश्च	२२	६	तद्विभागः.....	२३	८	पुरस्य.....	२५	१
कीर्त्युपमानानि.....	२२	२	वंशाद्यैः.....	२३	१	असन्निवन्धनं.....	२४	२	सरितः.....	२५	१
करवर्णनं.....	२२	२	चौराद्यैः.....	२३	२	सतोष्यनिबन्धनं.....	२४	३	सरसः.....	२५	१
पादवर्णनं.....	२२	३	अर्याद्यैः.....	२३	३	नियमनिर्वाहः.....	२४	४	अव्ये.....	२५	२
गमनोपमाने.....	२२	३	वंशाद्यैः.....	२३	४	नियममरीचिः.....	२४	४	अरण्ये.....	२५	२
भुज्याः कार्कश्यवर्णनं..	२२	३	प्रकारांतरं.....	२३	६	वर्णनीयवस्तु.....	२४	६	एवमुच्चारणादिवर्णनं..	२५	२
पुरुषवर्णनमरीचिः.....	२२	६	वर्णकरत्वं.....	२३	७	नृपवर्णनं.....	२४	७	वर्णनीयमरीचिः.....	२६	२
सादृश्यप्रकारकाः.....	२२	७	संप्रदायस्यसर्वापेक्षयाऽ			देवीवर्णनं.....	२४	८	श्वेतादिनियमः.....	२६	३
इत्यादिशब्दैस्सादृश्यं...	२२	७	भ्यर्हितत्वप्रतिप्रादन			देशस्य.....	२४	९	शोणस्य.....	२६	३
प्रतिमानाद्यैश्च.....	२२	८	म्.....	२३	७	ग्रामस्य.....	२४	९	धूसरस्य.....	२६	३

अ.शे.सू.

३६

प्रकरण	पत्र	पङ्क्ति	प्रकरण	पत्र	पङ्क्ति	प्रकरण	पत्र	पङ्क्ति	प्रकरण	पत्र	पङ्क्ति
नीलस्य	२६	५	साम्य	२७	३	रसंविनाकाव्यस्यनि	२६	३	वरीगनालक्षणं	२६	५
शोणस्य	२६	७	धर्मिधर्मवाचकं ...	२७	४	ष्ययोजनत्वप्रतिपादनं	२६	३	एतद्विभागः	२६	६
पीतस्य	२६	८	चित्राद्युपकारकमरीचिः	२७	६	रसलक्षणम्	२६	४	नायकलक्षणम्	२६	८
धूसरस्य	२६	९	समस्यापूरणादिक	२७	६	तद्विभागः	२६	७	तद्विभागः	२६	९
हरितस्य	२६	९	प्रसोत्तरं	२७	८	शृंगारविभागः	२६	८	अनुकूललक्षणं	२६	९
शुक्लादिनियममरीचिः..	२६	२	पदसमस्या	२७	९	संभोगलक्षणं	२६	९	दक्षिणलक्षणम्	३०	९
एकाद्यासहस्रनियमः..	२६	२	पूर्वस्मिन्नाद्ययोजनं	२८	१	नायिकाविभागः	२६	३	शठलक्षणम्	३०	९
संख्यानियममरीचिः..	२७	४	प्रकारोत्तरं	२८	२	अनूढालक्षणं	२६	४	धृष्टलक्षणम्	३०	९
कविप्रकर्षधीजवर्णनम्	२७	४	कविसामर्थ्यरत्नं ...	२६	३	स्वकीयालक्षणम् ...	२६	४	विप्रलभलक्षणं	३०	२
गतागतं	२७	५	रसनिरूपणम्	२६	३	परकीयालक्षणम्	२६	४	तद्विभागः	३०	३

प्रकरणं	पत्र	पङ्क्ति	प्रकरणं	पत्र	पङ्क्ति	प्रकरणं	पत्र	पङ्क्ति	प्रकरणं	पत्र	पङ्क्ति
पूर्वानुरागलक्षणं	३०	३	तद्विभागः	३०	४	स्थापीलक्षणं	३२	३	रसदोषाः	३२	८
मानलक्षणं	३०	६	करुणालक्षणं	३१	१	विशेषालक्षणं	३२	५	व्यभिचारिणस्वशब्द		
प्रकासलक्षणं	३०	७	रीडलक्षणम्	३१	३	विभावविभागः	३२	८	वाच्यत्वं	३३	५
करुणलक्षणं	३०	८	वीरलक्षणं	३१	५	उद्दीपनविभावः	३२	८	स्थापिनः	३३	
दैवरति	३०	३	भयानकलक्षणं	३१	७	आलम्बनलक्षणं	३२	८	रसस्य	३३	
मुनेः	३०	४	बीभत्सलक्षणं	३१	१	अनुभावः	३२	१	अनुभावस्य कष्टकस्य		
पुत्रस्य	३०	५	अद्भुतलक्षणं	३१	३	सात्विकलक्षणं	३२	२	ना	३३	४
नृपस्य	३०	६	शान्तलक्षणं	३१	५	व्यभिचारिभावलक्षणं	३२	३	विभावस्य	३३	
गुरोः	३०	७	रसानां अविरोधविरोधौ	३१	८	तद्विभागः	३२	३	प्रतिकूलविभावग्रहः	३३	
हासलक्षणम्	३०	८	स्थापीभावविभागः ...	३२	२	रसमरीचि	३२	८	व्यक्तिविपर्ययः	३३	४

अ.शे.सू.

४०

प्रकरणं	पत्र	पङ्क्ति	प्रकरणं	पत्र	पङ्क्ति
अनौचित्यदोषः	३४	४	ग्रंथोपसंहारः	३५	२
अन्येनौचित्यहेतवः	३४	८	इत्यलंकारशेखरसूची		
रसदोषमरीचिः	३४	९	समाप्ताः		
रसभेदेन गतिभेदः	३४	२			
कविदोषता	३४	७			
वक्त्रौचित्यात्	३४	८			
वाच्यौचित्यात्	३५	९			
प्रबंधौचित्यात्	३५	४			
सर्वसाधारणदोषः	३५	४			
सधौवर्णदोषः	३५	८			

